

H.J. Heeres

Med. No. 384

ODOORN

LANDBOUW-ECONOMISCHE VERKENNING VAN EEN
VEENKOLONIAAL AKKERBOUWGEBIED

SIGN: L27-384
EX. NO: C
MLV:

Maart 1988

Landbouw-Economisch Instituut
Afdeling Structuuronderzoek

REFERAAT

ODOORN; LANDBOUW-ECONOMISCHE VERKENNING VAN EEN
VEENKOLONIAAL AKKERBOUWGEBIED

Heeres, ing.H.J.

Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, 1988

Mededeling 384

80 p., tab.

Dit rapport beschrijft de recente (1981-1986) en de te verwachten ontwikkeling (tot 1996) van de landbouw in het Drentse landinrichtingsgebied Odoorn (+ 2800 ha).

Op basis van gegevens van metellingen, het LEI-boekhoudnet en gebiedsspecifieke opbrengstgegevens worden de agrarische structuur en de recente landbouw-economische ontwikkeling geanalyseerd. Extra aandacht is besteed aan de continuïteit van de in het gebied gelegen Veenkoloniale akkerbouwbedrijven en de bedreigingen die mogelijk in de toekomst zullen ontstaan bij de afzet van de in het gebied geteelde gewassen.

Landinrichting/Structuur van de landbouw/Veenkoloniale akkerbouw/
fabrieksaardappelen/Drente

Overname van de inhoud toegestaan, mits met duidelijke bronvermelding.

Inhoud

Blz.

SAMENVATTING	5
1. INLEIDING	9
1.1 Achtergrond en doel van het onderzoek	9
1.2 Ruimtelijk beleid	9
1.3 Externe productieomstandigheden	10
2. ALGEMENE AGRARISCHE ONTWIKKELING	14
2.1 Aantal bedrijven	14
2.2 Grondgebruik en produktiesamenstelling	15
2.3 Bedrijven, grond en produktie naar type	20
2.4 Grondverkeer en bedrijfsoppervlakte	22
2.5 Ontwikkeling bedrijfsomvang en bedrijfsoppervlakte	23
2.6 Arbeidskrachten	26
2.6.1 Arbeidsvolume	26
2.6.2 Bedrijfsopvolging	27
2.7 Melkveehouderij	31
3. BEDRIJFSECONOMISCHE ASPECTEN	33
3.1 Inleiding	33
3.2 Algemene opbrengstontwikkeling in de akkerbouw (1980 - 1986)	34
3.3 Bedrijfsuitkomsten en continuïteit op Veenkoloniale akkerbouwbedrijven	35
3.3.1 Ontwikkeling in prijzen en produktiviteit	35
3.3.2 Teeltproblemen	36
3.3.3 Saldo-ontwikkeling	37
3.3.4 Bedrijfsresultaten	39
3.3.5 Continuïteit	42
3.4 Arbeidsopbrengst en continuïteit op akkerbouwbedrijven in Odoorn	46
3.4.1 Inleiding	46
3.4.2 Opbrengstontwikkeling	46
3.4.3 Verkaveling en schaalverschillen	48
3.4.4 Ziektedruk	49
3.4.5 Arbeidsopbrengst per bedrijf en per regelmatig werkzame arbeidskracht	50
3.4.6 Bedrijfsresultaten en continuïteit	52

INHOUD (vervolg)

	Blz.
4. TOEKOMSTIGE ONTWIKKELINGEN	53
4.1 Inleiding	53
4.2 Verwachte marktontwikkelingen voor enige relevante akkerbouwgewassen	53
4.2.1 Fabrieksaardappelen en aardappelzetmeel	53
4.2.2 Suikerbieten en suiker	56
4.2.3 Erwten	59
4.3 Ontwikkeling van het aantal bedrijven	60
4.4 Cultuurgrond en verdeling van bedrijven naar oppervlakte	63
4.5 Grondgebruik en bouwplan	64
4.6 Omvang van de produktietakken	66
4.7 Ontwikkeling bedrijfsomvang en bedrijfsoppervlakte naar type tot 1996	67
5. SLOTOPMERKINGEN	69
LITERATUUR	70
BIJLAGEN	73

Samenvatting

- Inleiding

Het landinrichtingsgebied Odoorn ligt ten noordwesten van Emmen. Het behoort praktisch geheel tot de gemeente Odoorn. Bijna zestig procent van de in totaal 2800 ha cultuurgrond bestaat uit op de Hondsrug gelegen zandgronden. Toch wijkt Odoorn met een bouwplan bestaande uit 42% fabrieksaardappelen en 27% suikerbieten nauwelijks af van de omringende Veenkoloniale akkerbouwgebieden. Slechts 11% van de cultuurgrond bestaat uit grasland. Het ruimtelijk beleid in het noordelijk deelgebied (Exloosche Landen) is primair gericht op het bieden van goede ontwikkelingsmogelijkheden aan de landbouw, terwijl in het zuidelijk deelgebied (Odoorn) vooral wordt gestreefd naar verweving van landbouw, natuur en andere landschappelijke functies.

- Agrarische bedrijven

In 1986 telde het landinrichtingsgebied in totaal 89 landbouwbedrijven, waarvan 77 hoofdberoepsbedrijven. De laatste vijf jaar trad een aanzienlijke daling op in het aantal bedrijven. Dit was voornamelijk het gevolg van het grote aantal opgeheven nevenbedrijven.

- Grondgebruik

Bijna 90% van de cultuurgrond bestaat uit bouwland. In het verleden was het percentage bouwland veel lager. Echter na invoering van de melktank, hebben veel gemengde bedrijven zich op de fabrieksaardappelteelt gericht. De laatste vijf jaar bleef de oppervlakte bouwland bijna constant terwijl het areaal fabrieksaardappelen een daling te zien gaf van 48% in 1981 tot 42% in 1986. Ook het percentage granen liep fors terug van 20% in 1981 tot 13% in 1986. Daartegenover stond een toename van snijmais, suikerbieten en vooral erwten.

- Produktieomstandigheden

Bijna het gehele gebied heeft een vrijlozende waterafvoer. Door de relatief hoge ligging (22,5 m +NAP) komen op de zandgronden door vochttekort vaak opbrengstdepressies voor. Op de lager gelegen veengronden in de Exloosche Landen is de ontwatering juist onvoldoende, hetgeen een efficiënte bedrijfsvoering in de weg staat. De mozaïekvormige en kleinschalige blokverkaveling is niet berekend op de huidige oogstmethode van hakvruchten. Veel fabrieksaardappel- en suikerbietenpercelen werden in het verleden

gen. Dit vanwege het verscherpte gewasbeschermingsbeleid van de overheid en omdat de financiële noodzaak van een hoog percentage hakvruchten in het bouwplan voor grote bedrijven kleiner is. De groei van het areaal erwten in het verleden zal zich de komende tien jaar waarschijnlijk in een vertraagd tempo voortzetten. Verwacht wordt dat de hiervoor geschetste ontwikkelingen leiden tot een afname van de totale produktieomvang op hoofdberoepsbedrijven met + 13%.

- Tenslotte

De afname van het aantal hoofdberoepsbedrijven met 30% in tien jaar lijkt zeer ingrijpend. Echter, het grote aantal kleine bedrijven (40% van alle hoofdberoepsbedrijven is kleiner dan 150 sbe) en oudere bedrijfshoofden (60% is ouder dan 50 jaar), waarvoor veelal geen opvolger is, wijzen erop dat veel kleine bedrijven in de nabije toekomst niet als hoofdberoepsbedrijf kunnen worden voortgezet. Voor de gecontinueerde bedrijven is bedrijfsvergroting hoofdvoorwaarde om het hoofd te bieden aan de komende bedreigingen als een gewijzigd zetmeel- en suikerbeleid en een hoge ziektedruk.

1. Inleiding

1.1 Achtergrond en doel van het onderzoek

Ten behoeve van de voorbereiding van het landinrichtingsproject Odoorn heeft de Landinrichtingsdienst het Landbouw-Economisch Instituut verzocht een onderzoek in te stellen naar de ontwikkeling van de landbouw in het gebied. Bijna het gehele gebied ligt in de gemeente Odoorn, ten noordwesten van Emmen (zie figuur 1.1). Het omvat in totaal 3.186 ha 1), waarvan circa 2.860 ha in gebruik is bij de 89 landbouwbedrijven.

Doel van het onderzoek is het opsporen en analyseren van factoren die in sterke mate bepalend zijn voor de ontwikkeling van de agrarische structuur in het gebied. Het gaat daarbij ondermeer om bedrijfsoppervlakte, bedrijfsomvang, allocatie van produktiemiddelen, bedrijfsresultaten en afzetstructuur.

In deze landbouw-economische verkenning zal vooral de continuïteitspositie van het Veenkoloniale akkerbouwbedrijf veel aandacht krijgen. Op basis van gegevens uit het LEI-boekhoudnet en van de verwerkende industrie (Avebe, Suikerunie, CSM) is een raming gemaakt van de bedrijfsresultaten en de financiële positie van akkerbouwbedrijven in het gebied.

Vanuit de kennis van de huidige landbouw en de factoren die ten grondslag liggen aan de totstandkoming van de agrarische structuur op dit moment (1986) is, rekening houdend met te verwachten (externe) invloeden, een prognose opgesteld voor de komende tien jaar (1986-1996). Daarbij is ingegaan op de gewasbescherming (ziektedruk), de marktontwikkelingen voor zetmeel en suiker en de mogelijkheden om het Veenkoloniale bouwplan te diversificeren.

Bij het onderzoek is, naast de reeds genoemde bronnen, in belangrijke mate gebruik gemaakt van gegevens uit de landbouwstellingen van 1981 en 1986, aangevuld met informatie uit andere bronnen, zoals het Consultantschap voor Akker- en Tuinbouw in Assen, de Plantenziektekundige Dienst en personen met een degelijke kennis van de lokale landbouwkundige situatie.

1.2 Ruimtelijk beleid

- Ruimtelijk beleid op landelijk niveau 2)

Blijkens de Nota Landelijke Gebieden behoort het gebied overwegend tot de "gebieden met afwisselend landbouw, natuur en

- 1) Gemeten maat (zie bijlage 1.4).
- 2) De teksten over het ruimtelijk beleid zijn ontleend aan de Zienswijze van het Landinrichtingsgebied Odoorn, Cultuur-technische Commissie, Utrecht 1985.

andere functies in kleinere ruimtelijke eenheden" (zone C). Gestreefd wordt naar verweving van de functie landbouw, natuur en overige functies. Een uitzondering hierop vormen de Exloosche Landen die zijn ingedeeld in de categorie van gebieden met als hoofdfunctie landbouw (zone A). Het ruimtelijk beleid is hier primair gericht op het bieden van goede ontwikkelingsmogelijkheden aan de landbouw.

In het als regeringsbeslissing gepubliceerde Structuurschema Landinrichting behoort "Odoorn" overwegend tot die gebieden die ingevolge provinciale voorstellen tot plaatsing op het voorbereidingsschema in aanmerking komen voor herinrichting of ruilverkaveling. Het gebied is op de beleidskaart behorend bij het Structuurschema geplaatst op grond van prioriteit vanuit de landbouw. Zowel in het Meerjarenplan Bosbouw als in het Structuurschema Openlucht recreatie en de voorrangsinventarisatie van de relatie-notagebieden zijn geen beleidsvoornemens ten aanzien van Odoorn opgenomen.

- Ruimtelijk beleid op provinciaal niveau

In aansluiting op de Nota Landelijke Gebieden geeft het in 1979 vastgestelde Streekplan Oost- en Zuidoost-Drenthe aan het gebied een agrarische bestemming. Binnen het gebied komen echter relatief veel natuurlijke elementen voor in de vorm van kleine natuurgebieden, vennen, bosjes en houtwallen: tevens zijn geomorfologisch, of archeologisch belangrijke waarden aanwezig. In het algemeen zal inkomensvorming op bedrijfseconomische grondslag de belangrijkste plaats innemen en kan het agrarisch gebruik normale voortgang vinden. Slechts voor het deelgebied behorende tot de Hondsrug het Eesenveld en het Hunzedal ligt het accent meer op natuur- en/of landschappelijke waarden.

- Ruimtelijk beleid op gemeentelijk niveau

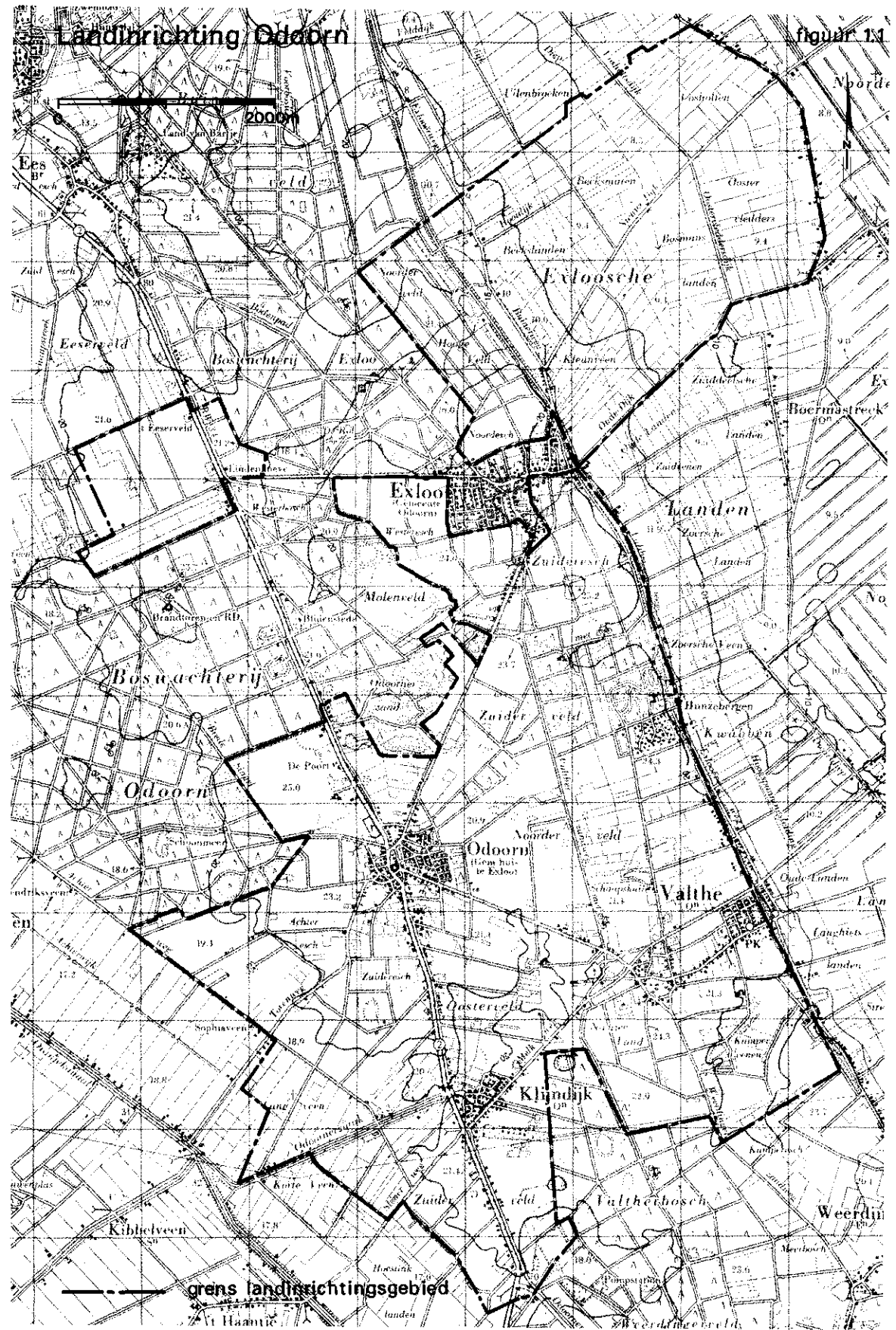
De gemeenten Odoorn en Borger hebben ieder een bestemmingsplan voor het buitengebied met rechtskracht sinds 1981. In het gemeentelijk bestemmingsplan van Odoorn worden in de agrarische cultuurgrond twee bestemmingen onderscheiden, namelijk agrarisch gebied en agrarisch gebied van landschappelijke waarde.

De gemeente Odoorn heeft naar aanleiding van de voorgestelde omleiding van Rijksweg 34 een bestemmingsplan in procedure gebracht. Dit bestemmingsplan is goedgekeurd door het College van Gedeputeerde Staten van Drenthe (april 1985).

1.3 Externe produktieomstandigheden

- Bodem en waterhuishouding

Voor de beschrijving van bodem en waterhuishouding kan het gebied worden opgesplitst in twee deelgebieden, te weten:

- Hondsrug (+ 1600 ha);
- Exloosche Landen (+ 1200 ha).

De Hondsrug maakt deel uit van het Drents plateau. De bodem bestaat uit een pakket dekzand tot op een diepte van circa 40 tot 120 cm met daaronder een keileemlaag van minimaal 20 cm. Deze zandgronden zijn veelal in gebruik als bouwland. Met uitzondering van een klein gebied in het Laag Veen heeft het gehele gebied een vrijlozende waterafvoer. Door de relatief hoge ligging (20 tot 22,5 m +NAP) komt in het gebied door vochttekort veel opbrengst-depressie voor (zie hoofdstuk 2).

De Exloosche Landen liggen op de overgang van de Hondsrug naar de Veenkoloniën. Dit gebied is vanuit Exloo als randverveining ontgonnen. De veengronden behoren tot de madeveengronden, waarbij voor ongeveer een derde van de oppervlakte het zand ondieper dan 120 cm beneden maaiveld voorkomt. Dit gebied ligt beduidend lager (ongeveer 10 tot 13 m) dan de Hondsrug. Mede als gevolg van klink en oxydatie van de voorkomende dikke veenpakketten functioneert de ontwatering niet optimaal, hetgeen een efficiënte bedrijfsvoering in de weg staat. Vooral de detailontwatering levert problemen op. In natte en droge perioden is de waterhuishouding onvoldoende beheersbaar.

- Ontsluiting en verkaveling

Het dorp Odoorn is met de dorpen in zijn omgeving verbonden door een net van verharde wegen dat een stervormig patroon heeft met Odoorn als middelpunt. Naast de verharde wegen komt een even omvangrijk net van onverharde wegen voor. De verkaveling heeft hierdoor een mozaïekachtige structuur. In de Exloosche Landen heeft de verkaveling een meer blokvormige structuur. Rondom Odoorn is de verkaveling nog veel meer afgestemd op de in het verleden belangrijke rundveehouderij. Juist deze mozaïekachtig verkavelde ex-weidegronden zijn niet geschikt voor de moderne oogst van fabrieksaardappelen en suikerbieten.

Het aantal kavels per bedrijf is hoog (9,5 kavels/bedrijf). Van alle percelen heeft circa 30% een onregelmatige vorm. Het grote aantal kavels, met een gemiddelde oppervlakte van nog geen 4 ha, belemmert een efficiënte bedrijfsvoering.

Vrijwel alle bedrijfsgebouwen liggen in de dorpen, zodat de oppervlakte huiskavel slechts 9% van de totale oppervlakte bedraagt. Dit levert voor de meeste akkerbouwbedrijven weinig problemen op, omdat het overgrote deel van de oogstprodukten direct vanaf het land naar de verwerkende industrie wordt afgevoerd. De gemiddelde gewogen afstand van de bedrijfsgebouwen tot de (veld)-kavel is ongeveer 2.500 meter. Voor een uitvoerige beschrijving van de cultuurtechnische situatie wordt verwezen naar de cultuurtechnische inventarisatie (CI), die het Instituut voor Cultuurtechniek en Waterhuishouding in Odoorn heeft uitgevoerd.

2. Algemene agrarische ontwikkeling

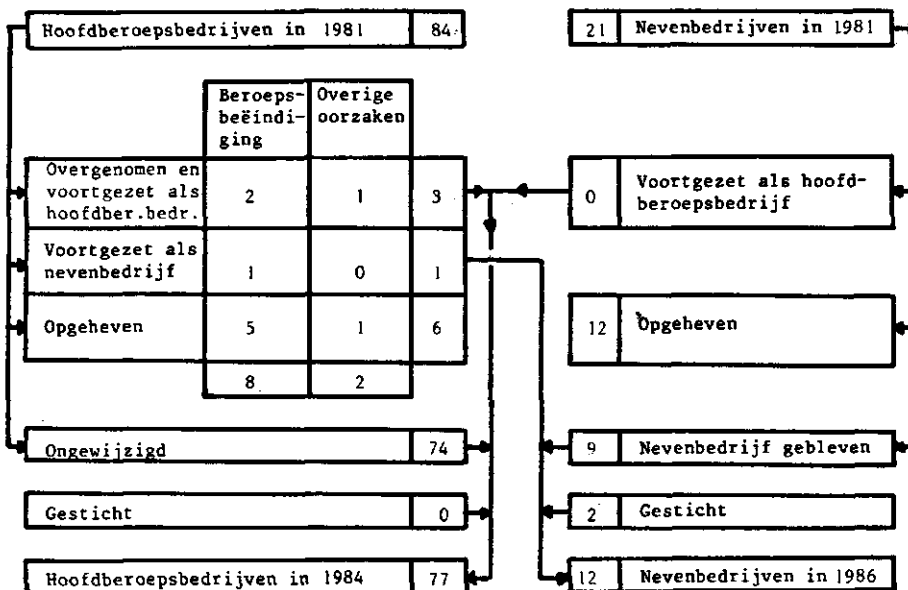
2.1 Aantal bedrijven

Het landinrichtingsgebied Odoorn telt in totaal 89 landbouwbedrijven. In figuur 2.1 zijn deze bedrijven ingedeeld naar beroepsgroep. Het percentage hoofdberoepsbedrijven is relatief hoog in vergelijking met dat in andere landinrichtingsgebieden in deze regio.

In het deelgebied Odoorn ligt het percentage hoofdberoepers (92) ver boven dat van deelgebied Exloo (79). De laatste vijf jaar trad een aanzienlijke daling op in het aantal bedrijven. Deze daling was voornamelijk het gevolg van het grote aantal opgeheven nevenbedrijven (zie figuur 2.1).

Het totale aantal hoofdberoepsbedrijven nam de afgelopen vijf jaar sterk af. Zes van de 84 hoofdberoepsbedrijven zijn opgeheven. Veel ex-hoofdberoepers hadden een klein akkerbouwbedrijf (minder dan 158 sbe). De afname van het aantal hoofdberoepsbedrijven ging in Odoorn samen met een toename van het aantal hoofdberoepsbedrijven waar het bedrijfshoofd een nevenactiviteit uitoefent. Deze groep vormt in 1986 12% van het totale aantal hoofdberoepsbedrijven.

Figuur 2.1 Veranderingen in het aantal hoofdberoeps- en nevenbedrijven

- Verdwenen bedrijven

In de afgelopen periode (1981-1986) zijn zes hoofdberoepsbedrijven opgeheven en is één hoofdberoepsbedrijf voortgezet als nevenbedrijf. Deze verdwenen bedrijven zijn gemiddeld naar bedrijfsoppervlakte en bedrijfsomvang beduidend kleiner dan de gecontinueerde bedrijven. De verdwenen bedrijven hadden een gemiddelde bedrijfs grootte van ongeveer 20 ha en een gemiddelde bedrijfsomvang van 93 sbe. Zij kenmerken zich verder door een relatief lage produktieomvang per arbeidskracht (70 sbe tegen 117 sbe voor de gecontinueerde akkerbouwbedrijven) en een gemiddeld hoge leeftijd van het bedrijfshoofd (60). De meeste verdwenen bedrijven zijn afkomstig uit de groep van kleine akkerbouwbedrijven (in 1981 kleiner dan 143 sbe) 1). Praktisch alle grotere akkerbouwbedrijven wisten zich in de afgelopen periode als hoofdberoepsbedrijf te handhaven.

2.2 Grondgebruik en produktiesamenstelling

- Grondgebruik

Hoewel de grondsoort afwijkt van wat men doorgaans in de Veenkoloniën aantreft, is het bouwplan duidelijk op Veenkoloniale leest geschoeid. Op de meeste bedrijven maken de hakvruchten meer dan driekwart van het totale bouwplan uit, waarbij de teelt van fabrieksaardappelen bijna elke twee jaar op dezelfde percelen terugkeert.

Het gebied heeft een totale oppervlakte van circa 3.200 ha. De geregistreerde bedrijven in het gebied hebben 2.858 ha in gebruik als cultuurgrond. Bijna 90% hiervan bestaat uit bouwland, waarbij de nadruk ligt op fabrieksaardappelen. Slechts 11% is in gebruik als grasland.

Tabel 2.1 Grondgebruik op hoofdberoepsbedrijven in 1981 en 1986

Grondgebruik	ha		%	
	1981	1986	1981	1986
Snijmais	120	167	4	6
Overig bouwland	2.346	2.298	84	83
Grasland	324	299	12	11
Overige cultuurgrond	6	7	-	-
Totaal	2.796	2.771	100	100

1) Zie voor type-indeling paragraaf 2.3.

- Bouwplanontwikkeling

Zoals hiervoor reeds is opgemerkt is de cultuurgrond in Odoorn voornamelijk in gebruik als bouwland. Hierin is de laatste vijf jaar weinig veranderd. Wel traden verschuivingen op in de samenstelling van het bouwplan. Het bouwplan van de bedrijven in Odoorn komt bijna geheel overeen met dat wat op de Veenkoloniale bedrijven gebruikelijk is. Ruim veertig procent van alle bouwland in het gebied wordt gebruikt voor de fabrieksaardappelteelt (zie tabel 2.2).

Tabel 2.2 Bouwplan Odoorn 1986 (hoofdberoepsbedrijven)

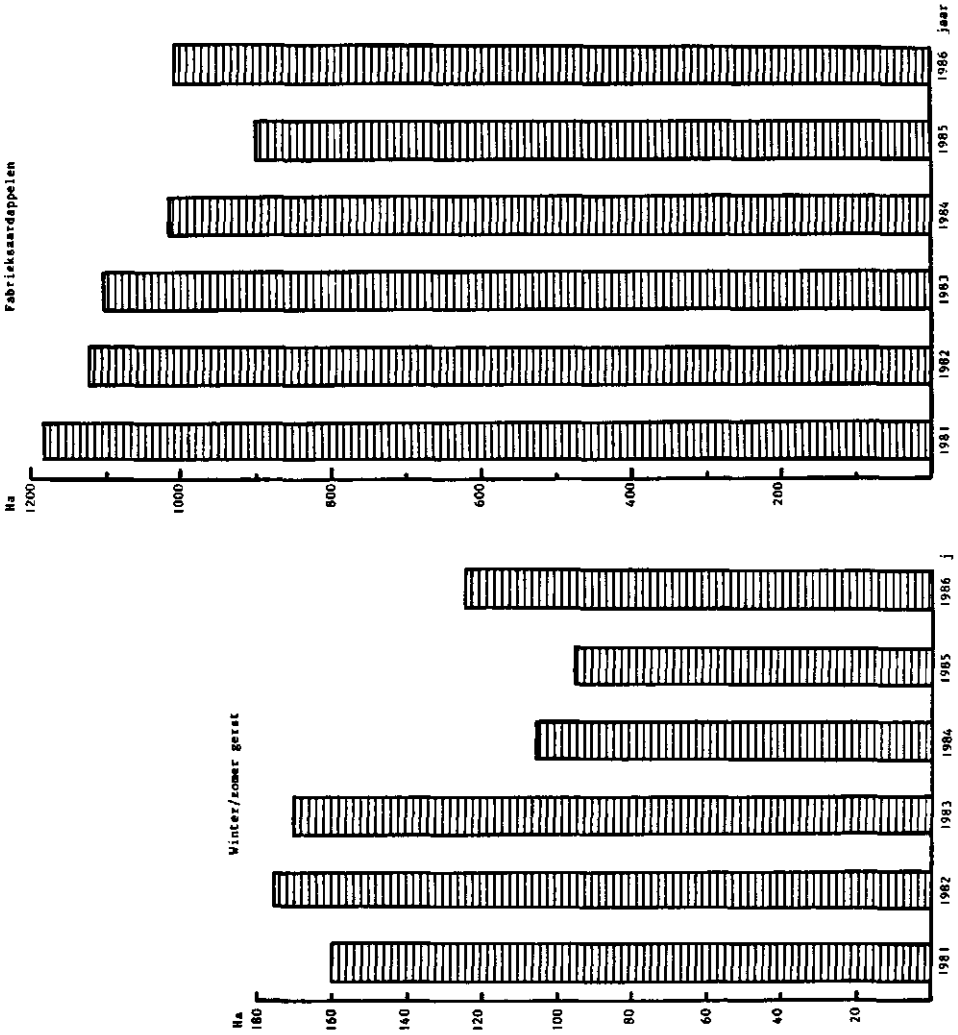
Gewas	ha	%
Granen	321	13
Aardappelen	1041	42
Suikerbieten	692	28
Snijmais	167	7
Erwten	235	10
Overig	9	-
Totaal bouwland	2465	100

Door de onzekerheid over de continuïteit van Avebe en de hoge ziektedruk (aardappelmoehheid), daalde het aandeel fabrieksaardappelen in het bouwplan de afgelopen periode met 1,2% per jaar tot 42% in 1986. Omdat ook het areaal bouwland afnam (-2,5% per jaar) was de absolute daling van het aantal hectares fabrieksaardappelen nog veel groter (-4% per jaar). In de Veenkoloniën bleef de afname van het areaal fabrieksaardappelen beperkt tot 2% per jaar. Sinds 1986 neemt het areaal fabrieksaardappelen weer toe, voornamelijk als gevolg van prijsverlaging en contingentering bij andere teelten.

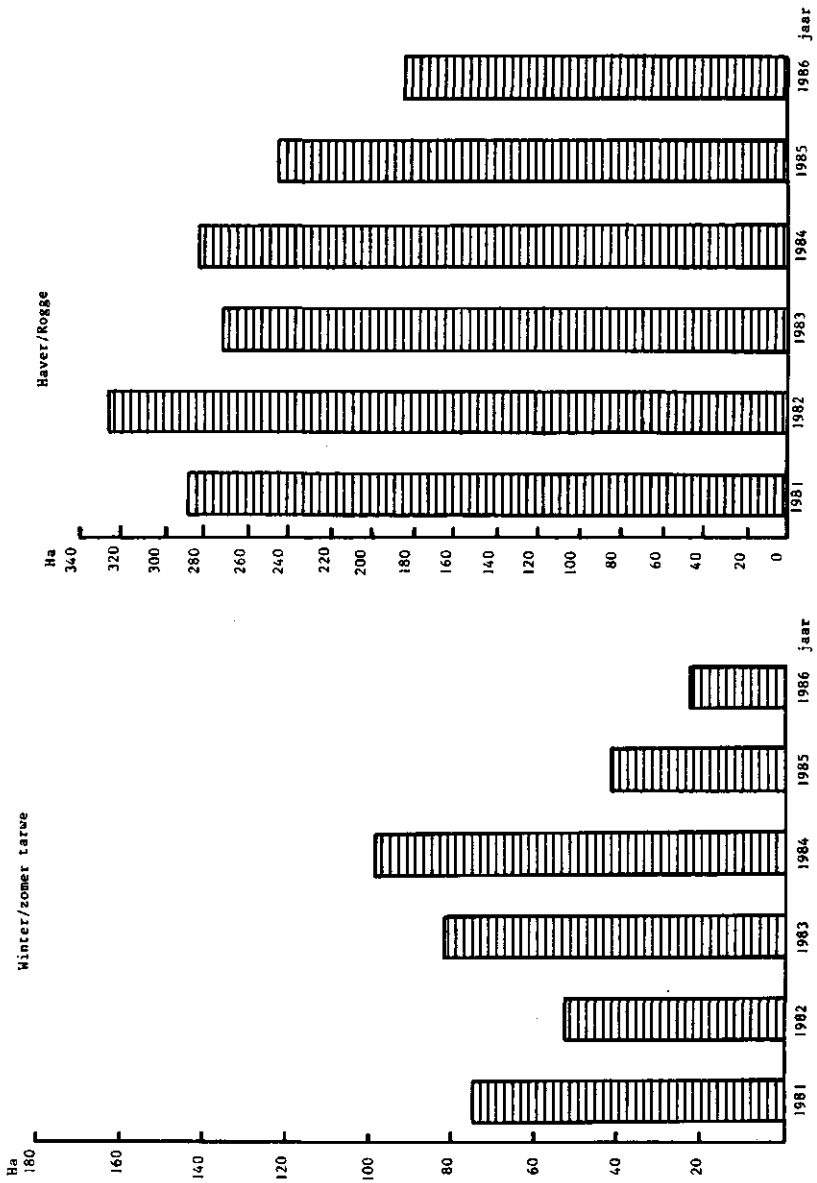
Ook het areaal granen wordt zowel in absolute als relatieve zin steeds kleiner. In 1981 werd op 20% van al het bouwland nog graan geteeld. Vijf jaar later is dat percentage gedaald tot 13%. Het aantal ha liep terug van 531 tot 339 ha, hetgeen neerkomt op een jaarlijkse afname van 8,6%. In de Veenkoloniën daalde het aandeel van granen in het bouwplan evenals het totale areaal nog sterker, namelijk met ruim 10%.

Opvallend is het zich steeds verder uitbreidende areaal erwten. Vanaf 1983, toen in Odoorn nog nauwelijks erwten werden verbouwd, is het aandeel erwten in het bouwplan gegroeid tot 8% in 1986. In de Veenkoloniën bleef het percentage erwten beperkt tot 5%. De ontwikkelingen in Odoorn en de Veenkoloniën laten zien dat de opkomst van de erwteenteelt nauwelijks bijdraagt aan de gewens-

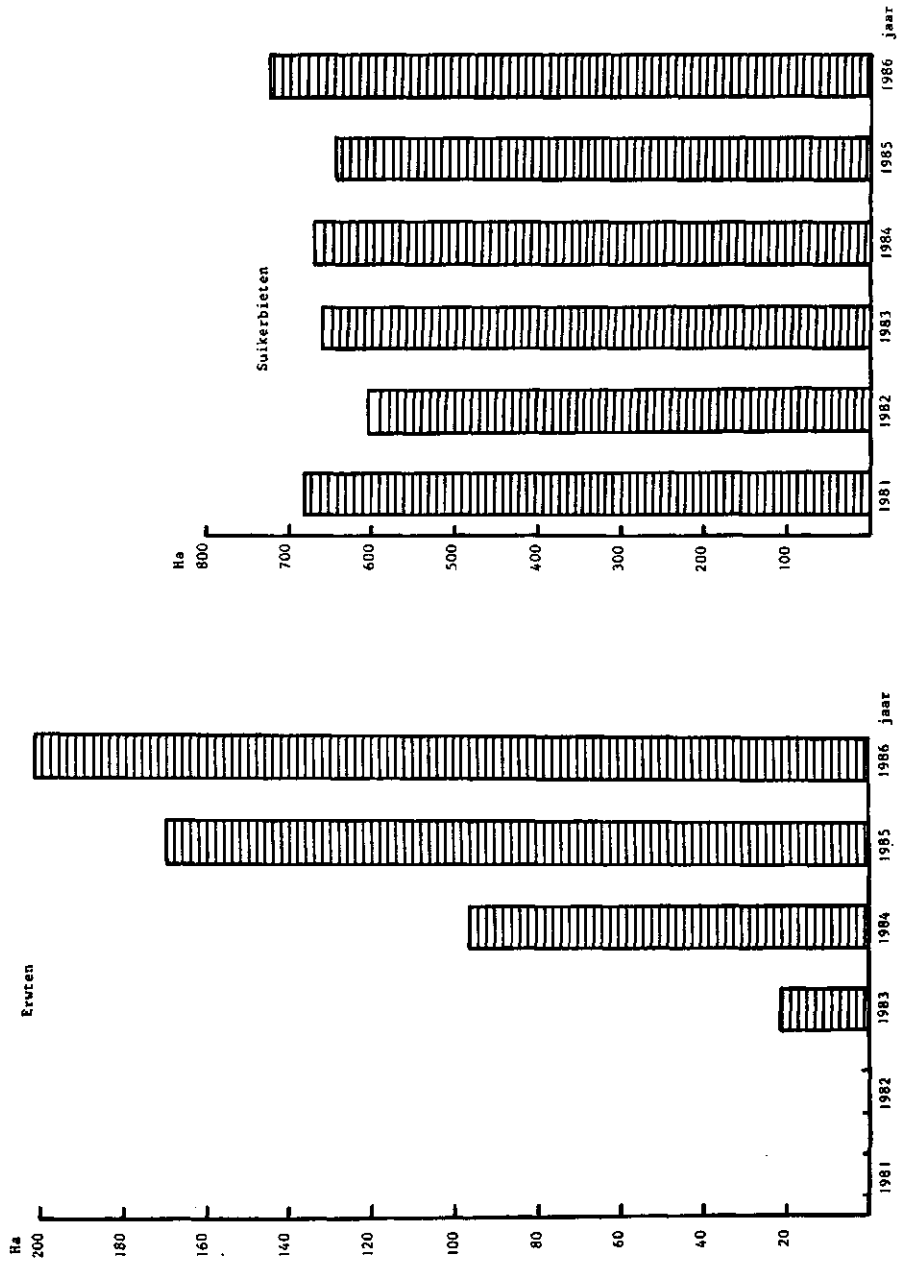
Figuur 2.2 Bouwplanontwikkeling in Odoorn

Figuur 2.2 Bouwplanontwikkeling in Odoorn (1e vervolg)

Figuur 2.2 Bouwplanontwikkeling in Odoorn (2e vervolg)

te bouwplanverruiming. Erwtten zijn slechts een substituut voor granen en zullen onder de huidige prijsverhoudingen, zeker qua saldo, de fabrieksaardappelteelt nooit verdringen.

In tabel 2.3 zijn grondgebruik en produktiesamenstelling met elkaar vergeleken. Hieruit blijkt dat de akkerbouw (fabrieksaardappelen, suikerbieten, granen) de belangrijkste bijdrage levert aan de produktieomvang van het gebied. Haar rol is echter minder dominant dan bij het grondgebruik. Dit houdt verband met het feit dat in Odoorn de produktiewaarde van een hectare grasland met melkvee uitgedrukt in sbe weliswaar gelijk is aan die van 1 ha suikerbieten (7,2), maar echter duidelijk hoger is dan de produktiewaarde van granen (+ 2,5) en fabrieksaardappelen (4,2).

Het totale produktievolume bleef evenals de produktiesamenstelling de afgelopen vijf jaar praktisch gelijk. Ook het aandeel van de nevenbedrijven in de totale produktieomvang bleef, ondanks het sterk afgenomen aantal nevenberoepers, stabiel (+ 4%).

Tabel 2.3 Grondgebruik en produktiesamenstelling op hoofdberoepsbedrijven (1986)

Grondgebruik	Areaal		Produktie- richting	Omvang	
	ha	%		sbe	%
Bouwland	2.298	83	Akkerbouw *)	10.723	74
Grasland en snijmais	466	17	Rundveehouderij	3.219	22
Overig	7	-	Overig	472	4
Totaal	2.771	100	Totaal	14.414	100

*) In deze tabel is de snijmaisproduktie gevoegd bij de rundveehouderij.

2.3 Bedrijven, grond en produktie naar type

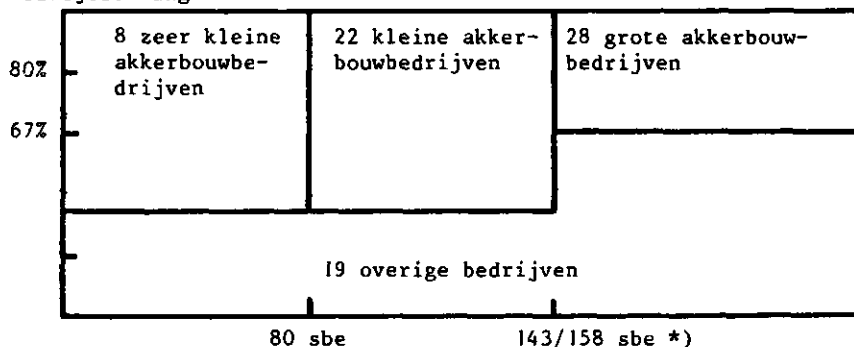
- Bedrijfstypering hoofdberoepsbedrijven

Op veel plaatsen in deze verkenning wordt de akkerbouw in Odoorn vergeleken met die in de Veenkoloniën 1). Om deze verge-

- 1) De in dit rapport weergegeven cijfers over de Veenkoloniale akkerbouw zijn overgenomen uit de boekhouding van grote en kleine akkerbouwbedrijven in de Veenkoloniën en het Noorderlijk Zandgebied, zoals vermeld in de LEI-publikaties PR 11/12, 80/81 t/m 86/87. Omdat bovengenoemde LEI-boekhoudbedrijven voor het overgrote deel een Veenkoloniaal bouwplan voeren en bijna alle in de Veenkoloniën liggen, worden zij in dit rapport in het vervolg aangeduid als Veenkoloniale akkerbouwbedrijven.

Figuur 2.3 Indeling hoofdberoepsbedrijven naar type (1986)

Aandeel akkerbouw
in bedrijfsomvang

*) De grens tussen kleine en grote akkerbouwbedrijven lag voor de jaren 1981 en 1986 op respectievelijk 143 en 158 sbe (zie LEI-publicatie Akkerbouw 85).

Ijking mogelijk te maken is hier gekozen voor een bedrijfstype-indeling zoals die in publikaties van het LEI over de bedrijfsuitkomsten gebruikelijk is. Een akkerbouwbedrijf wordt daar gedefinieerd als een bedrijf, waar minimaal 67% van de totale productieomvang bestaat uit akkerbouw. Deze akkerbouwbedrijven zijn onderscheiden in verschillende typen, zoals in tabel 2.4 en figuur 2.3 is weergegeven.

De verdeling van hoofdberoepsbedrijven naar type bleef de laatste jaren vrijwel ongewijzigd. Het aantal grote akkerbouwbedrijven nam echter relatief gezien meer toe dan uit tabel 2.4

Tabel 2.4 Hoofdberoepsbedrijven ingedeeld naar akkerbouwbedrijfstypen

Akkerbouwbedrijfstypen	Aantal bedrijven		% bedrijven	
	1981	1986	1981	1986
Grote akkerbouwbedrijven	30	28	47	48
Kleine akkerbouwbedrijven	24	22	38	38
Zeer kleine akkerbouwbedrijven	10	8	15	14
Totaal akkerbouwbedrijven	64	58	100	100
Overige bedrijven	20	19		
Totaal hoofdberoepsbedrijven	84	77		

naar voren komt. De grens tussen kleine en grote akkerbouwbedrijven schoof namelijk de afgelopen periode op van 143 sbe in 1981 tot 158 sbe in 1986. Deze grens komt bij benadering overeen met een produktieomvang die per man bij een doelmatige bedrijfsomvang kan worden gerealiseerd 1). Het aantal en percentage overige bedrijven (hoofdzakelijk gemengde bedrijven) bleef de afgelopen jaren praktisch gelijk (+ 25%).

2.4 Grondverkeer en bedrijfsoppervlakte

De afgelopen vijf jaar nam de oppervlakte in gebruik bij geregistreerde bedrijven in het gebied met 96 ha af, hetgeen gelijk is aan 3% van de totale oppervlakte cultuurgrond in 1981 (2.953 ha). In deze periode (1981-1986) wisselde bij overdracht, opheffing en verkleining in totaal 443 ha van gebruiker.

Gronden die in de beschouwde periode meerdere malen van gebruiker zijn gewisseld zijn slechts één keer geteld. Driekwart van de overdracht van gebruikersrechten heeft plaats binnen de familiekring. Bijna alle bedrijfsverkleining vond plaats op hoofdberoepsbedrijven. Opvallend is het grote aantal opheffingen, waarbij ongeveer 60% van de cultuurgrond op nevenbedrijven (1981) vrijkwam. Van de totale oppervlakte van opgeheven bedrijven (213 ha) hield het overgrote deel een agrarische bestemming (192 ha). De overige grond bleef in gebruik bij ex-bedrijfshoofden. Hierbij is nog geen rekening gehouden met de aankoop van gronden voor de

Tabel 2.5 Grondverkeer alle bedrijven 1981 - 1986

	Ha	% van oppervlakte cultuurgrond 1981
Oppervlakte van geregistreerde bedrijven in 1981	2.953	100
Van gebruiker gewisseld, totaal	443	15
- door bedrijfsoverdracht:		
aan familie	99	3
aan vreemden	30	1
- door opheffing van bedrijven *)	192	7
- door verkleining van bedrijven	122	4
Oppervlakte in 1986	2.857	

*) Exclusief grond die ex-bedrijfshoofden zelf nog in gebruik konden hebben.

1) Zie Akkerbouw 1985, PR 5 - 85, LEI 1987.

aanleg van Rijksweg 34 waardoor + 35 ha landbouwgrond een niet-agrarische bestemming kreeg.

In tabel 2.6 zijn de mutaties in bedrijfsoppervlakte van hoofdberoepsbedrijven weergegeven. Per saldo vond op deze bedrijven een gezamenlijke vergroting plaats van 117 ha. Vooral op bedrijven tussen de 30 en 40 ha werd fors uitgebreid (gemiddeld 6 ha). Alle opgegeven bedrijven hadden een oppervlakte tussen 15 en 30 ha.

Tabel 2.6 Mutatie bedrijfsoppervlakte hoofdberoepsbedrijven

	Gelijkge- bleven	Vergroot	Verkleind	Opgegeven
Aantal bedrijven	12	38	28	6
Ha (mutaties totaal)	-	237	120	122
Ha per bedrijf	-	6,24	4,28	20,3

2.5 Ontwikkeling bedrijfsomvang en bedrijfsoppervlakte

- Ontwikkeling oppervlakte en omvang op hoofdberoepsbedrijven

Bij het aangeven van knelpunten in de bedrijfsvoering van (akkerbouw)bedrijven in Odoorn wordt vaak gewezen op de (te) kleine bedrijfsoppervlakte en bedrijfsomvang. Ook zouden bedrijven onvoldoende mogelijkheden hebben voor bedrijfsontwikkeling.

In tabel 2.7 is de gemiddelde oppervlakte en omvang van de onderscheiden bedrijfstypen weergegeven. De afgelopen vijf jaar zijn de gemiddelde bedrijfsoppervlakte en -omvang maar weinig veranderd. De grote akkerbouwbedrijven zijn weliswaar gegroeid, echter dit is voornamelijk het gevolg van de verschoven sbe-grens tussen grote en kleine akkerbouwbedrijven (zie figuur 2.3). In tegenstelling tot grote akkerbouwbedrijven, hebben de (zeer) kleine akkerbouwbedrijven nauwelijks uitgebreid. Veel van deze bedrijven zijn waarschijnlijk te klein om in grond te investeren. Binnen de groep van overige bedrijven hebben vooral de melk-veebedrijven hun produktie uitgebreid van 308 in 1981 tot 325 sbe in 1986. Opvallend is het grote aantal bedrijven met minder dan 90 sbe. Hun aantal nam de afgelopen vijf jaar weliswaar af, maar maakt in 1986 nog steeds 20% van het totaal uit.

Tabel 2.7 Ontwikkeling bedrijfsoppervlakte en bedrijfsomvang naar type (1981 - 1986)

Bedrijfstype	Oppervlakte in ha per bedrijf		Omvang			
			Sbe per bedrijf		% van totale produktie	
	1981	1986	1981	1986	1981	1986
Grote akkerbouwbedrijven	46	51	219	242	45	47
Kleine akkerbouwbedrijven	25	26	116	114	19	17
Zeer kleine akkerbouwbedrijven	16	16	61	55	4	3
Alle akkerbouwbedrijven	34	37	156	168	69	67
Overige bedrijven	34	34	225	245	31	33
Alle hoofdberoepsbedrijven	34	36	172	187	100	100

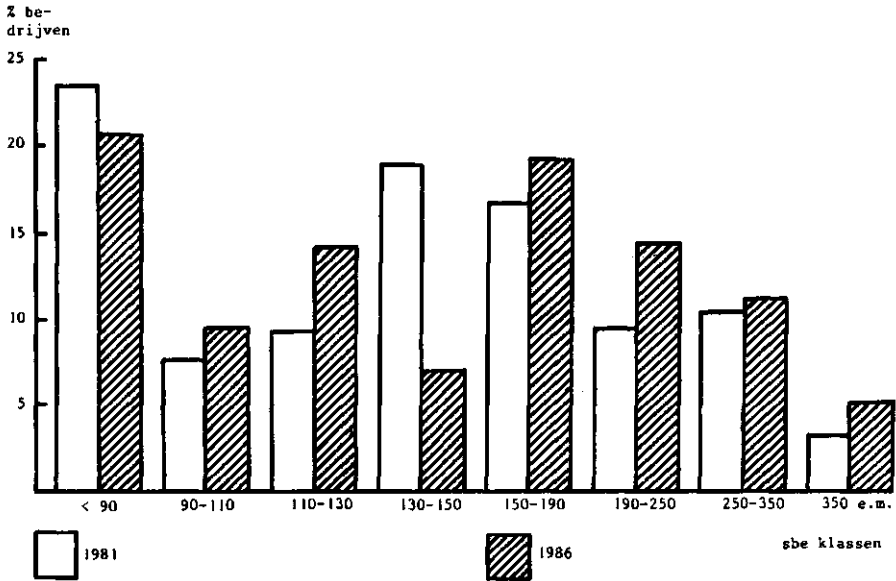
- Ontwikkeling bedrijfsomvang akkerbouwbedrijven

De geringe mogelijkheden tot bedrijfsuitbreiding is voor akkerbouwbedrijven in Odoorn één van de hoofdproblemen in de bedrijfsvoering. Figuur 2.4 laat zien dat in deze situatie wel een lichte verbetering is opgetreden. De grote bedrijven zijn bijna allen in omvang gegroeid. Binnen de groep van kleine akkerbouwbedrijven vond een grote verschuiving plaats in de klasse 110 - 150 sbe. Veel akkerbouwbedrijven uit deze klasse verkleinden hun bedrijf. Waarschijnlijk was een produktieomvang van 143 sbe per bedrijf (de in 1981 gehanteerde grens tussen grote en kleine akkerbouwbedrijven) niet meer voldoende voor de inkomensvorming van de in 1986 gemiddeld op de bedrijven aanwezige arbeidskrachten (1,4 AJE 1) per bedrijf).

De lichte verbetering in de bedrijfsomvangstructuur blijkt onder meer uit het groeiende aandeel van grote akkerbouwbedrijven in het totale produktievolume. In 1986 produceerden grote akkerbouwbedrijven 73% van het totale produktievolume van grote en kleine akkerbouwbedrijven, tegen 70% in 1981.

- 1) 1 AJE = 2250 uur arbeid van zowel regelmatig als onregelmatig werkzame arbeidskrachten waarbij één persoon maximaal als één AJE wordt geteld.

Figuur 2.4 Verdeling akkerbouwbedrijven naar omvang

- Vergelijking bedrijfsoppervlakte en- omvang met Veenkolonia-
le akkerbouwbedrijven

Tabel 2.8 Indeling akkerbouwbedrijven * naar produktieomvang

Bedrijfsomvang (sbe)	Odoorn 1986		Veenkoloniën 1985**	
	aantal	%	aantal	%
0 - 70	12	19	400	22
70 - 110	11	17	289	16
110 - 150	12	19	311	17
150 - 250	19	29	505	29
250 - 350	7	11	183	10
350 en meer	3	5	105	6
Totaal	64	100	1.793	100

* Alle landbouwbedrijven met meer dan 67% akkerbouw.

** Bron CBS-landbouwstatistiek.

De bedrijfsgroottestructuur van de akkerbouwbedrijven in Odoorn verschilt maar weinig van die in de Veenkoloniën. In beide gebieden heeft 55 procent van de akkerbouwbedrijven minder dan 150 sbe (zie tabel 2.8).

Zowel binnen de categorie grote als kleine akkerbouwbedrijven ligt de gemiddelde bedrijfsomvang in Odoorn onder die in de Veenkoloniën. De grote akkerbouwbedrijven in Odoorn hebben een gemiddelde omvang van 242 sbe. In de Veenkoloniën zijn de grote akkerbouwbedrijven meer dan 20 sbe groter. De absolute verschillen in bedrijfsoppervlakte en -omvang op kleine akkerbouwbedrijven zijn minder groot. In vergelijking met 1981 is het verschil in bedrijfsomvang (sbe) tussen grote bedrijven in Odoorn en de Veenkoloniën met 20 sbe teruggelopen. Op de kleine akkerbouwbedrijven nam het verschil over dezelfde periode (1981-1986) met 10 sbe toe. Het percentage grote bedrijven bleef in Odoorn de afgelopen vijf jaar gelijk (55%). In de Veenkoloniën groeide dit percentage van 50 in 1981 tot 55% in 1986.

Tabel 2.9 Bedrijfsoppervlakte en omvang

Bedrijfstype	Bedrijfsoppervl. (ha)		Bedrijfsomvang (sbe)	
	Odoorn	Veenkoloniën	Odoorn	Veenkoloniën
Grote akkerbouwbedrijven	50,97	54,16	242	263
Kleine akkerbouwbedrijven	25,63	27,70	114	124

2.6 Arbeidskrachten

2.6.1 Arbeidsvolume

In 1986 waren op de 77 hoofdberoepsbedrijven 100 mannelijke en 24 vrouwelijke regelmatige arbeidskrachten werkzaam. Het totale arbeidsvolume op hoofdberoepsbedrijven, uitgedrukt in arbeidsjaareenheden (AJE's) nam tussen 1981 en 1986 met twaalf af. De productieomvang per AJE (sbe/AJE) kende een lichte stijging van 111 sbe in 1981 tot 122 in 1986. Een en ander is het gevolg van het afgenomen aantal mannelijke bedrijfshoofden (-10). De productie in het gebied bleef ondanks het sterk gereduceerde aantal bedrijven praktisch ongewijzigd.

Tabel 2.10 Arbeidsbezetting op hoofdberoepsbedrijven

Bedrijfstype	Aantal bedrijven	Totaal regelmatig arbeidskrachten	Sbe per jaareenheid
Grote akkerbouwbedrijven	28	48	147
Kleine akkerbouwbedrijven	22	24	100
Zeer kleine akkerbouwbedrijven	8	9	49
Overige bedrijven	19	43	125
Totaal	77	124	122

2.6.2 Bedrijfsopvolging

De opvolgingssituatie op hoofdberoepsbedrijven in Odoorn kenmerkt zich door een groot aantal oudere bedrijfshoofden (61% is ouder dan vijftig jaar). Ten opzichte van akkerbouwbedrijven in andere door het LEI geïnventariseerde Drentse landinrichtingsgebieden ligt het opvolgingspercentage op een opmerkelijk laag niveau. Geen van de zeer kleine akkerbouwbedrijven met een bedrijfshoofd ouder dan vijftig jaar beschikt over een opvolger.

Tabel 2.11 Percentages oudere boeren naar soort bedrijf en opvolgingssituatie

	% ouder dan vijftig jaar	Waarvan %		
		met opvolger	zonder opvolger	onbekend
Grote akkerbouwbedrijven	50	50	36	14
Kleine akkerbouwbedrijven	55	13	69	18
Zeer kleine akkerbouwbedr.	88	0	100	0
Totaal akkerbouwbedrijven	64	24	62	14
Overige bedrijven	53	70	20	10
Alle hoofdberoepsbedrijven	61	34	53	13

Op de kleine akkerbouwbedrijven heeft 13% van de oudere bedrijfshoofden een opvolger. De groep van grote akkerbouwbedrijven vertoont een beeld, dat in grote lijnen overeenkomt met andere landinrichtingsgebieden (50% heeft een opvolger).

Veel bedrijven zonder opvolger zullen in de toekomst niet worden voortgezet. Zij vormen de groep van potentiële wijkers. Dit geldt in mindere mate ook voor bedrijven, waar de opvolging onbekend is.

- Vergelijking bedrijfskenmerken van bedrijven met en zonder opvolger

Om meer zicht te krijgen op de bedrijfsstructuur van potentiële wijkers zullen enkele bedrijfskenmerken van bedrijven met opvolger worden vergeleken met die van bedrijven waar geen opvolger aanwezig is of de opvolging onbekend is.

- Leeftijd bedrijfshoofd

Op grote akkerbouwbedrijven waar geen opvolger aanwezig is heeft het bedrijfshoofd een gemiddelde leeftijd van 54 jaar. Voor veel van deze bedrijfshoofden is bedrijfsovername de eerstkomende tien jaar nog niet aan de orde. Dit in tegenstelling tot de kleine en zeer kleine akkerbouwbedrijven zonder opvolger, waar het bedrijfshoofd gemiddeld ouder dan zestig is.

- Bedrijfsoppervlakte en bedrijfsomvang

Binnen de groep van grote akkerbouwbedrijven is duidelijk zichtbaar dat de bedrijven met opvolger een gemiddeld grotere oppervlakte in gebruik hebben dan bedrijven zonder opvolger. Bedrijven met opvolger zijn gemiddeld 17 ha groter. De kleine akkerbouwbedrijven laten eenzelfde beeld zien.

Tabel 2.12 Bedrijfsoppervlakte in ha van bedrijven met een bedrijfshoofd ouder dan 50 jaar (1986)

Soort bedrijf	Opvolgingssituatie			totaal
	met opvolger	zonder opvolger	opvolger onbekend	
Grote akkerbouwbedrijven	58	41	53	51
Kleine akkerbouwbedrijven	31	26	26	27
Zeer kleine akkerbouwbedrijven	-	17	-	17
Totaal akkerbouwbedrijven	51	27	37	34

1) De Veer, jaarverslag LEI 1977.

De bedrijfsomvang is een belangrijk gegeven op bedrijven, waar (nog) geen opvolger aanwezig is. Uit onderzoek is naar voren gekomen, dat in het begin van de jaren zeventig op akkerbouwbedrijven met meer dan 220 sbe, over het algemeen voldoende werd gereserveerd om bedrijfsovername in de toekomst (financieel) mogelijk te maken 1). Hierbij is uitgegaan van bedrijfsopvolging uit familiekring waarbij de vermogensonttrekking op het moment van bedrijfsovername doorgaans kleiner is dan wanneer het bedrijf door vreemden wordt overgenomen. Bedrijfsovername door vreemden vereist daarom een relatief hoge bedrijfsomvang. Tabel 2.13 laat zien dat alleen de produktieomvang van grote akkerbouwbedrijven met opvolger of opvolger onbekend voldoende reserveringen oplevert voor bedrijfsovername. De gemiddelde omvang van grote akkerbouwbedrijven zonder opvolger (189 sbe) is waarschijnlijk niet groot genoeg om het bedrijf op lange termijn door vreemden te laten voortzetten. De grens tussen kleine en grote akkerbouwbedrijven (158 sbe) geeft de produktieomvang aan, die één mannelijke arbeidskracht bij een doelmatige bedrijfsgrootte kan realiseren. Bij een grotere bedrijfsomvang doet het bedrijfshoofd in het algemeen een beroep op arbeid van gezinsleden. Een bedrijfsomvang kleiner dan 158 sbe per man impliceert een arbeidsoverschot. De arbeid van één mannelijke arbeidskracht kan niet volledig op het bedrijf worden ingezet. Dit is op bijna alle kleine akkerbouwbedrijven het geval. Hier zou bij een doelmatige organisatie van het landbouwbedrijf het bedrijfshoofd een deel van zijn tijd kunnen besteden aan nevenactiviteiten. Echter op de kleine akkerbouwbedrijven in Odoorn oefent praktisch geen enkel ouder bedrijfshoofd een nevenactiviteit uit.

Tabel 2.13 Bedrijfsomvang in sbe van bedrijven met een bedrijfshoofd ouder dan 50 jaar (1986)

Soort bedrijf	Opvolgingssituatie			totaal
	met opvolger	zonder opvolger	opvolger onbekend	
Grote akkerbouwbedrijven	277	189	235	239
Kleine akkerbouwbedrijven	143	108	115	114
Zeer kleine akkerbouwbedrijven	-	57	-	57
Totale akkerbouwbedrijven	247	110	163	151

1) Omdat meer recente gegevens over de minimale bedrijfsomvang ontbreken wordt hier vooral nog gebruik gemaakt van de conclusies uit het onderzoek van De Veer (1977).

- Produktieomvang per arbeidsjaareenheid

De produktieomvang per arbeidsjaareenheid (sbe/AJE) kan een goede indicator zijn van de efficiëntie, waarmee arbeid wordt aangewend. Op kleine en grote akkerbouwbedrijven waar naast het bedrijfshoofd de opvolger gedeeltelijk meewerkt ligt de produktieomvang per AJE tijdelijk op een relatief laag niveau ten opzichte van bedrijven zonder opvolger. Op grote akkerbouwbedrijven zonder opvolger komt het aantal sbe per AJE zelfs precies overeen met de produktieomvang, die één mannelijke arbeidskracht bij efficiënte bedrijfsomvang kan realiseren. Omdat rondom het moment van bedrijfsovername vaak een arbeidsoverschot ontstaat geeft de produktieomvang per AJE geen helder beeld van de continuïteitsmogelijkheden van het bedrijf. Wel is duidelijk dat op de kleine bedrijven, nu en in de toekomst te weinig ruimte is voor één mannelijke arbeidskracht (158 sbe/AJE). Op grote akkerbouwbedrijven met opvolger is dit zeker wel het geval.

Tabel 2.14 Produktieomvang per arbeidskracht (sbe/AJE) op bedrijven met een bedrijfshoofd ouder dan 50 jaar (1986)

Soort bedrijf	Opvolgingssituatie			totaal
	met opvolger	zonder opvolger	opvolger onbekend	
Grote akkerbouwbedrijven	129	158	157	140
Kleine akkerbouwbedrijven	95	108	69	96
Zeer kleine akkerbouwbedrijven	-	50	-	50
Totaal akkerbouwbedrijven	123	101	102	109

- Areaalontwikkeling

In Odoorn is het percentage hakvruchten op bedrijven met opvolger veel groter (74) dan op bedrijven zonder opvolger (59). Dit is vooral het geval binnen de groep van kleine en zeer kleine akkerbouwbedrijven. Daarnaast valt op dat de oudere akkerbouwers (> 50 jaar) gemiddeld 5% minder hakvruchten verbouwen dan hun jongere collega's.

- Bedrijfsvergroting en -verkleining

Wanneer een bedrijf in de loop der tijd kleiner wordt (minder ha) kan dit een aanwijzing zijn voor een naderende be-

drijfsbeëindiging. Op bedrijven zonder opvolger, die niet groot genoeg zijn om in de toekomst te worden overgenomen zal het land geleidelijk aan worden verkocht. Dit is met name het geval bij de kleine akkerbouwbedrijven zonder opvolger, waar de bedrijfsoppervlakte de afgelopen vijf jaar met gemiddeld 11% afnam.

Tabel 2.15 Gemiddelde bedrijfsvergroting (+) en -verkleining (-) in ha op bedrijven met een bedrijfshoofd ouder dan 50 jaar (1981-1986)

Soort bedrijf	Opvolgingssituatie			
	met opvolger	zonder opvolger	opvolger onbekend	totaal
Grote akkerbouwbedrijven	+20	+ 2	- 3	10
Kleine akkerbouwbedrijven	+ 4	-11	1	- 7
Zeer kleine akkerbouwbedrijven 1)	-	+ 1	-	+ 1
Totaal akkerbouwbedrijven	+18	- 5	- 2	+ 3

1) De zeer kleine bedrijven bleven onveranderd, voorzover zij niet werden opgeheven. In deze tabel zijn alleen de gecontinueerde bedrijven opgenomen.

2.7 Melkveehouderij

In de jaren zeventig heeft de melkveehouderij in Odoorn sterk aan betekenis ingeboet. Tot op het moment dat de zuivelindustrie het gebruik van de melktank verplicht stelde, waren vooral op de "Veenkoloniale" zandgronden veel gemengde bedrijven. De

Tabel 2.16 Grondgebruik melkveebedrijven 1981 - 1986

Grondgebruik	1981		1986	
	ha	%	ha	%
Aardappels	41	16	24	9
Suikerbieten	9	4	16	6
Snijmais	49	19	81	29
Overig bouwland	1	-	1	-
Grasland	156	61	155	56

voor de fabrieksaardappelteelt minder geschikte droogtegevoelige zandgronden, waren veelal in gebruik als weidegrond. Veel van deze gemengde, vaak kleine bedrijven, konden de aanschaf van de melktank niet financieren. Daarvoor was de melkveestapel te klein. Zij verkozen hun grasland te scheuren of de toch al aanwezige fabrieksaardappelteelt uit te breiden. Dit verklaart ten dele het grote aantal kleine akkerbouwbedrijven in Odoorn. Slechts enkele grote bedrijven handhaafden hun melkveestapel en verbouwen nu snijmais op het voormalige fabrieksaardappelland. Deze bedrijven hebben gemiddeld 270 sbe, 70 melkkoeien en beschikken bijna alle over een ligboxenstal.

Het aantal rundveebedrijven bleef de afgelopen vijf jaar constant. Opmerkelijk is de sterke toename van het areaal snijmais van 49 ha in 1981 tot 81 ha in 1986 bij een gelijkblijvend aantal koeien en ha grasland. Deze stijging kwam tot stand door bedrijfsuitbreiding en het minimaliseren van het aandeel akkerbouwgewassen in de totale bedrijfsoppervlakte. Ondanks deze laatste ontmenging hebben de melkveebedrijven in Odoorn in 1986 nog een relatief hoge veebezetting (3.01 gve per ha voedergewassen). Dit is geen ongewoon verschijnsel voor de in akkerbouwgebied gelegen melkveebedrijven. Zij betrekken een deel van het benodigde ruwvoer (snijmais) van de omliggende akkerbouwbedrijven.

Tabel 2.17 Ontwikkeling veestapel rundveebedrijven

	1981	1986
Aantal bedrijven met koeien	16	15
Aantal rundveebedrijven 1)	7	7
Melkkoeien	502	496
Jongvee	336	324
Mestvee	16	112
Jongvee/100 melkkoeien	67	65
Oppervlakte voedergewassen	206	236
Aantal gve	658	710
Gve/ha voedergewassen	3,20	3,01

1) Bedrijven met meer dan 60% rundveehouderij.

3. Bedrijfseconomische aspecten

3.1 Inleiding

In het voorgaande is een beeld geschetst van de situatie op voornamelijk akkerbouwbedrijven in het onderzoeksgebied aan de hand van gegevens uit landbouwtellingen. Daarbij zijn geen bedrijfseconomische kengetallen opgenomen. Deze zijn ook niet voor alle bedrijven in het gebied beschikbaar. Om toch een indruk te geven van de inkomenssituatie en de continuïteit is gebruik gemaakt van gemiddelde gegevens van bedrijven uit het LEI-boekhoudnet. Deze cijfers dienen als basis voor de nu volgende bedrijfseconomische beschouwing.

Gezien de geografische ligging en de bedrijfsstructuur (bouwplan) zijn de inkomens en de continuïteitsmogelijkheden van de bedrijven in het studiegebied geraamd op basis van gegevens over de financiële positie en de bedrijfsresultaten van grote en kleine Veenkoloniale akkerbouwbedrijven. Uit tabel 3.1 blijkt dat zowel grote als kleine akkerbouwbedrijven in Odoorn qua bedrijfsoppervlakte (ha) en bedrijfsomvang (sbe) nagenoeg overeenkomen met gelijkgedefinieerde Veenkoloniale akkerbouwbedrijven uit het boekhoudnet 1). Ook het percentage fabrieksaardappelen in het bouwplan is voor bedrijven in Odoorn en de Veenkoloniale boekhoudbedrijven praktisch gelijk. Het totale percentage hakvruchten is in Odoorn 5% hoger dan in de Veenkoloniën, omdat op de Veenkoloniale bedrijven minder suikerbieten worden verbouwd (zie tabel 3.1).

Tabel 3.1 Enkele bedrijfskenmerken van akkerbouwbedrijven in Odoorn en Veenkoloniale boekhoudbedrijven in 1986

	Odoorn		Veenkoloniën (boekhoudnet)	
	grote bedrijven	kleine bedrijven	grote bedrijven	kleine bedrijven
Aantal bedrijven	28	22	39	25
Bedrijfs grootte (ha)	51	26	54	28
Bedrijfsomvang (sbe)	242	114	263	124
% hakvruchten	74	67	68	62

1) Zie voor nadere specificering van de Veenkoloniale boekhoudbedrijven paragraaf 2.3.

Geconcludeerd mag worden dat de bedrijfseconomische kentallen van Veenkoloniale boekhoudbedrijven een redelijk betrouwbaar beeld zullen geven van de bedrijfsresultaten en de financiële positie van de bedrijven in Odoorn.

Eerst zal worden ingegaan op de opbrengstontwikkeling van de Nederlandse akkerbouw in de afgelopen zes jaar. Daarna zullen enkele bedrijfseconomische aspecten van de Veenkoloniale akkerbouw worden besproken waarbij een tweedeling is gemaakt tussen bedrijfsresultaten en continuïteit. Op basis van Veenkoloniale kentallen en gegevens die specifiek over Odoorn bekend zijn (kg-opbrengsten, ziektedruk, schaalverschillen) zal tenslotte een raming worden gemaakt van de inkomens en de continuïteitsmogelijkheden van de akkerbouwbedrijven in Odoorn.

3.2 Algemene opbrengstontwikkeling in de akkerbouw (1980-1986)

In de akkerbouwsector treden jaarlijks grote verschillen op in de kg-opbrengsten per ha. Als gevolg hiervan lopen de bedrijfsresultaten van jaar tot jaar sterk uiteen. Daarom wordt, voorafgaande aan de bedrijfseconomische beschouwing, een overzicht gegeven van de opbrengstontwikkeling van de grote akkerbouwgewassen gedurende de periode 1980-1986.

In het jaar 1980/81 waren de kg-opbrengsten van de meeste gewassen aanmerkelijk hoger dan in het jaar daarvoor. Deze ontwikkeling zette zich in 1981/82 voort. Het jaar 1982/83 gaf voor veel produkten uitzonderlijk hoge kg-opbrengsten. Een uitzondering daarop vormden de fabrieksaardappelen. De grote hoeveelheden produkt zetten veelal de opbrengstprijzen onder druk. Dit leidde tot een lichte verslechtering van de bedrijfsuitkomsten. Het jaar 1983/84 was door extreme weersomstandigheden een uitzonderlijk jaar. Het kende lage kg-opbrengsten en uitzonderlijk hoge prijzen voor de meeste vrije produkten. In de Veenkoloniën, waar groten-deels marktverordeningsprodukten worden geteeld, liepen de prijzen veel minder op dan in de kleigebieden. Doordat de volumeontwikkeling fors lager was liep de opbrengsten/kostenverhouding in de Veenkoloniën terug. Het jaar 1984/85 laat het omgekeerde beeld zien. De grote produktie had een enorm prijsdrukkend effect op de vrije produkten, terwijl ook de granen fors in prijs daalden. De Veenkoloniale akkerbouwbedrijven zagen echter, dankzij de goede kg-opbrengsten kans hun inkomen te verbeteren. Het jaar 1985/86 was voor bijna de gehele akkerbouw een slecht jaar. Praktisch alle grote akkerbouwgewassen gaven een daling te zien van zowel prijzen als kg-opbrengsten. Evenals op de klei-akkerbouwbedrijven was op de Veenkoloniale akkerbouwbedrijven sprake van dalende bedrijfsresultaten. De daling was echter minder groot door de gestegen suikerbietenprijs (+ 14%) en de bijna gelijk gebleven geldopbrengst van fabrieksaardappelen (-1%).

De bedrijfsuitkomsten in de Veenkoloniën worden gekenmerkt door een regelmatige prijsontwikkeling, voortkomend uit het grote

aandeel marktordeningsprodukten in het bouwplan. De prijs hangt minder af van het aanbod in een bepaald jaar 1). Daar staat tegenover dat in jaren met een extreem lage kg-opbrengst (zoals 1983/84) er geen compensatie in de opbrengstprijzen plaats vindt (Bron: LEI, 1987, Akkerbouw 1985, PR 5-85, LEI, 1987, PR 11 85/86).

3.3 Bedrijfsuitkomsten en continuïteit op Veenkoloniale akkerbouwbedrijven

3.3.1 Ontwikkeling in prijzen en produktiviteit

Op basis van bedrijfsboekhoudingen is onderzocht hoe de verschillen in bedrijfsuitkomsten van jaar op jaar verklaard kunnen worden uit prijs- en volume-ontwikkelingen. De ontwikkeling in de bedrijfsuitkomsten bij een bepaalde bedrijfsomvang is afhankelijk van het verloop van de opbrengsten/kostenverhouding.

Dat verloop wordt bepaald door twee factoren:

- veranderingen in de verhouding tussen opbrengstprijzen en prijzen van produktiemiddelen (ruilvoet 2);
- veranderingen in de verhouding tussen hoeveelheden produkt en de aangewende hoeveelheid produktiemiddelen (produktiviteit).

Op grote akkerbouwbedrijven in de Veenkoloniën is de opbrengsten/kostenverhouding de afgelopen tien jaar (1975 - 1985) weliswaar verslechterd (-7%) echter in veel mindere mate dan op alle grote Nederlandse akkerbouwbedrijven (-25%). Dit ligt voor een groot deel aan de keuze van het basisjaar (1975 = 100), dat voor grote Nederlandse akkerbouwbedrijven een zeer goed jaar was (hoge prijzen voor vrije produkten). Daarnaast is de relatief gunstige ontwikkeling in de opbrengsten/kostenverhouding een gevolg van het grote aandeel marktordeningsprodukten (suikerbieten en fabrieksaardappelen) in het Veenkoloniale bouwplan, dat de laatste jaren ten opzichte van 1975 een bijna continue stijging te zien gaf. Deze flinke stijging van de opbrengsten per produkt was ruimschoots voldoende om de achterblijvende produktiviteit op de Veenkoloniale bedrijven te compenseren. Op de kleine Veenkoloniale akkerbouwbedrijven bleef de bruto-produktiviteit echter ver achter bij de kleine Nederlandse akkerbouwbedrijven, met als gevolg een sterk dalende opbrengsten/kostenverhouding. Over het algemeen vertoont het Veenkoloniale bedrijf een relatief gunstige ruilvoetontwikkeling. De produktiviteitsstijging blijft echter

- 1) Door het in 1987 ingevoerde, nieuwe grondstoffenbeleid van Avebe, zal de prijs van fabrieksaardappelen meer afhankelijk worden van het aanbod.
- 2) Ruilvoet = verhouding tussen de opbrengst per eenheid produkt en de prijs van de produktiemiddelen.

in veel gevallen achter bij die van het gemiddelde Nederlandse akkerbouwbedrijf (zie tabel 3.2) (Douma, 1987).

Tabel 3.2 Cumulatieve ontwikkeling van prijzen en produktiviteit op akkerbouwbedrijven tussen 1975 en 1985 (1975=100)

	Grote bedrijven		Kleine bedrijven	
	Veenk.	Ned.	Veenk.	Ned.
Opbrengst per eenheid produkt	+34	- 6	37	+ 3
Prijs produktiemiddelen	+60	+57	61	+60
Bruto produktiviteit	+11	+26	0,5	+35
Opbrengsten-kostenverhouding	93	75	85	87

In het voorgaande is reeds aangegeven dat de opbrengsten-kostenontwikkeling op grote Veenkoloniale akkerbouwbedrijven negatief wordt beïnvloed door de relatief lage brutoproduktiviteitsstijging. Deze bruto-produktiviteit is de resultante van biologische verbetering van de geteelde gewassen en de technische ontwikkeling in de akkerbouw. Ook veranderingen van het bouwplan hebben vaak invloed op de bruto-produktiviteit.

Het laatstgenoemde aspect heeft de bruto-produktiviteit in het begin van de jaren tachtig negatief beïnvloed. Door afname van het areaal hakvruchten werd het bouwplan in de Veenkoloniën extensiever. Het laatste jaar steeg het percentage hakvruchten op grote akkerbouwbedrijven van 65% in 1984/85 tot 68% in 1985/1986.

De biologische verbetering (veredeling) van de geteelde gewassen en de daarmee samenhangende opbrengstverhoging per ha was onvoldoende om de nadelige effecten van de intensieve fabrieksaardappelen (één op twee-teelt) op te vangen. De hoge ziektedruk maakte het gebruik van (steeds nieuwe) resistente aardappelrassen noodzakelijk. De opbrengsten van deze rassen zijn vaak gelijk of lager dan de (oude) minder resistente rassen. De hoge ziektedruk remt daarmee de produktiviteitsgroei af.

3.3.2 Teeltproblemen

De bodemvruchtbaarheid en de gezondheid van het gewas vormen de twee hoofdproblemen van de fabrieksaardappelteelt in de Veenkoloniën. De intensieve teelt van aardappelen (en suikerbieten) verlaagt de hoeveelheid organische stof in de bodem. Wanneer niet wordt gezorgd voor regelmatige toevoer van organische stof via groenbemesting of organische mest, raakt de bodem uitgeput (verslijting).

Momenteel is de bestijding van aardappelmoehheid voor veel telers een groter probleem dan de bodemvruchtbaarheid. Op veel bedrijven is de hoge ziektedruk de beperkende factor bij verdere intensivering van de fabrieksaardappelteelt. In het verleden kon de besmettingsgraad door het gebruik van ABC-resistente rassen 1) en grondontsmetting zelfs bij één op twee-teelt op een acceptabel niveau worden gehouden. Het huidige Besluit Bestrijding Aardappelmoehheid, door de toenmalige minister van landbouw Mansholt ingevoerd, verbiedt één op twee-teelt tenzij is voldaan aan de eisen omtrent het gebruik van resistente rassen en toepassing van middelen ten bestrijding van het aardappelpycysteaaltje. Als de teler om het andere jaar fabrieksaardappelen verbouwt zal hij één keer in de vier jaar zijn aardappelpercelen moeten ontsmetten.

Uit cijfermateriaal van de Planteziektekundige Dienst (PD) blijkt dat bij de huidige opzet en intensiteit van de teelt het besmettingsniveau in veel teeltgebieden toeneemt. Daardoor verschuift het accent in de bestrijding naar curatieve maatregelen (grondontsmetting). Steeds meer telers gaan over tot tweejaarlijkse grondontsmetting. Deze ontwikkeling levert een gevaar op voor het milieu in verband met grondwaterverontreiniging, hetgeen voor de overheid aanleiding is haar beleid ten aanzien van de aardappelmoehheidsbestrijding aan te scherpen (zie paragraaf 4.5).

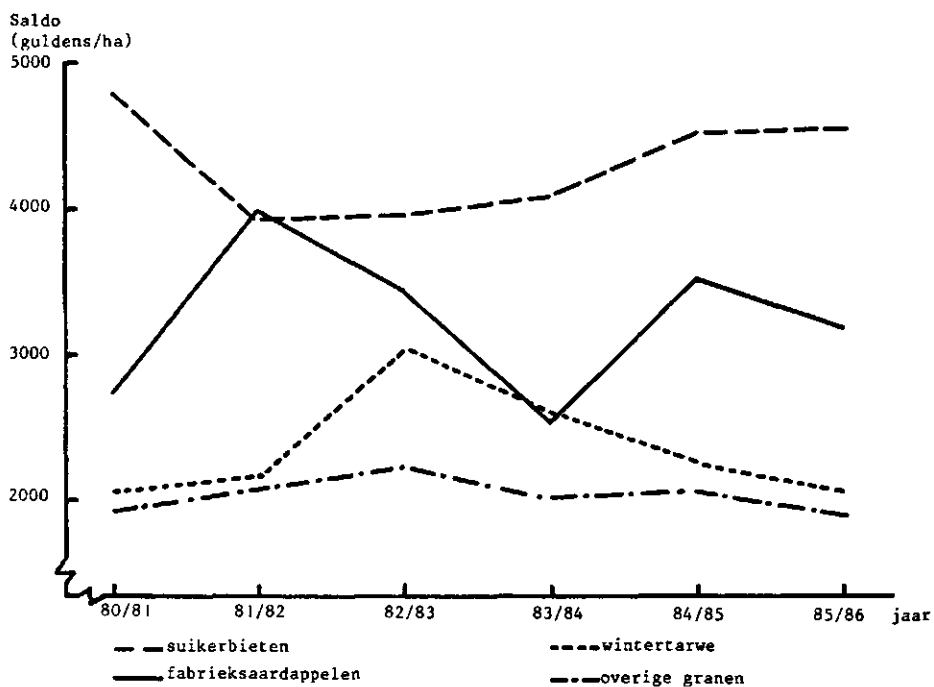
De hoge ziektedruk treft vooral de kleine akkerbouwbedrijven, die in zowel de Veenkoloniën als Odoorn + 55% van het totale aantal akkerbouwbedrijven uitmaken. Veel van deze bedrijven zijn eigenlijk te klein voor een rendabele bedrijfsvoering, maar konden door het opvoeren van het aandeel fabrieksaardappelen en suikerbieten in het bouwplan blijven voortbestaan. Deze weg om door intensivering van de fabrieksaardappelteelt de stijgende kosten te compenseren, wordt bij een hoge ziektedruk steeds minder be- gaanbaar. Veel kleine bedrijven hebben reeds 50% fabrieksaardappelen in het bouwplan en kunnen de kosten van een meer frequente grondontsmetting niet dragen. Zij raken qua rentabiliteit (factorkosten/factoropbrengsten) steeds verder achterop bij de grote akkerbouwbedrijven.

3.3.3 Saldo-ontwikkeling

Bijna alle belangrijke gewassen laten de afgelopen vijf jaar dalende saldi 2) zien. Uit figuur 3.1 komt duidelijk naar voren dat de positie van hakvruchten (fabrieksaardappelen, suikerbieten) onaangetast bleef. Voorlopig zullen hakvruchten ondanks hoge ziektedruk en bodemvruchtbaarheidsproblemen, weinig concurrentie ondervinden van de overige gewassen. Wel hebben saldiversillen tussen fabrieksaardappelen en suikerbieten in het verleden geleid

- 1) Biotypen van het aardappelpycysteaaltje.
- 2) Saldo = opbrengsten minus toegerekende kosten (exclusief werk door derden).

Figuur 3.1 Saldo-ontwikkeling in de Veenkoloniën (grote akkerbouwbedrijven)

Bron: LEI PR 11 80/81 t/m 85/86.

tot onderlinge substitutie tussen deze twee gewassen. De laatste drie jaar lag het saldo van suikerbieten in de Veenkoloniën ruim duizend gulden hoger dan het saldo van fabrieksaardappelen. Deze ontwikkeling kan worden verklaard uit de steeds hoger oplopende kosten voor grondontsmetting en de achterblijvende kg-opbrengsten van aardappelen (zie tabel 3.3).

Tabel 3.3 Opbrengsten (ton/ha) van fabrieksaardappelen 1) en suikerbieten op grote Veenkoloniale akkerbouwbedrijven

Seizoen	Vijfjaarlijks voortschrijdend gemiddelde	
	fabrieksaardappelen	suikerbieten
73/74	46,1	44,1
74/75	43,8	43,5
75/76	41,5	45,6
76/77	40,7	46,0
77/78	40,2	44,8
78/79	40,0	45,8
79/80	41,2	47,4
80/81	42,5	48,2
81/82	41,7	46,2
82/83	41,4	47,1
83/84	42,4	46,2

1) De geogoste hoeveelheden van fabrieksaardappelen zijn in deze tabel omgerekend op basis van 300 gram onderwatergewicht met behulp van de volgende formule:

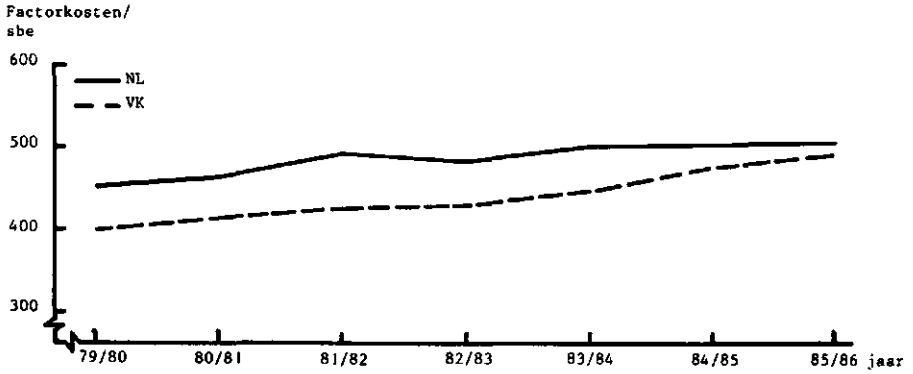
$$\frac{\text{onderwatergewicht} \times \text{kg veldgewicht}}{400 \times 100}$$

3.3.4 Bedrijfsresultaten

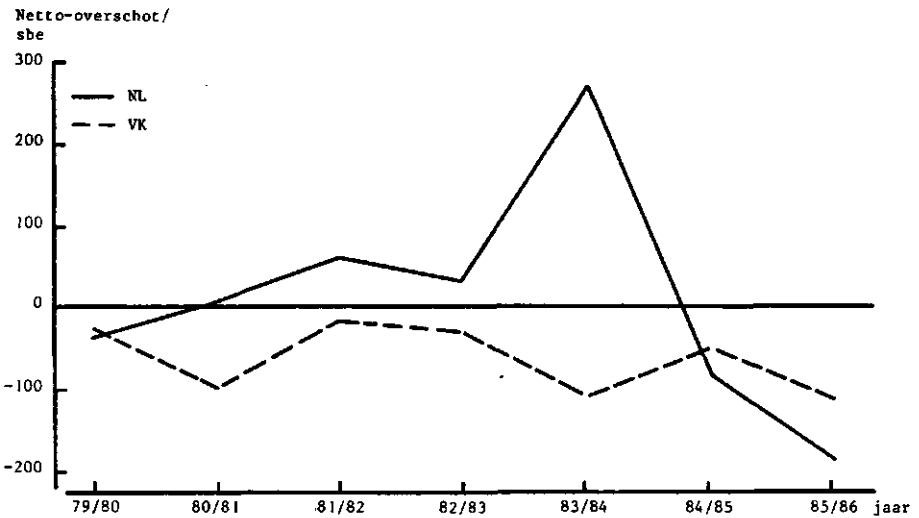
In voorgaande paragrafen zijn enkele factoren besproken, die van invloed zijn op de bedrijfsresultaten van Veenkoloniale akkerbouwbedrijven (prijzen, produktiviteit, ziektedruk, saldi, kg-opbrengsten). De ontwikkeling van het netto-overschot is de belangrijkste indicator, waar het gaat om de bepaling van het bedrijfsresultaat (winstgevendheid). Het netto-overschot is gelijk aan het verschil tussen factorkosten en factoropbrengsten.

De factorkosten zijn de kosten, die in rekening zijn gebracht voor de op het bedrijf aangewende hoeveelheden grond (nettopacht), arbeid en kapitaal. De totale factorkosten per sbe zijn een maatstaf voor de efficiëntie waarmee grond, arbeid en kapitaal gezamenlijk zijn gebruikt (LEI 1986, PR 11 84/85). Figuur 3.2 laat zien dat de factorkosten per sbe van de Veenkoloniale bedrijven op een lager niveau liggen dan die van de Nederlandse

Figuur 3.2 Factorkosten per sbe op grote akkerbouwbedrijven in Nederland (NL) en de Veenkoloniën (VK)

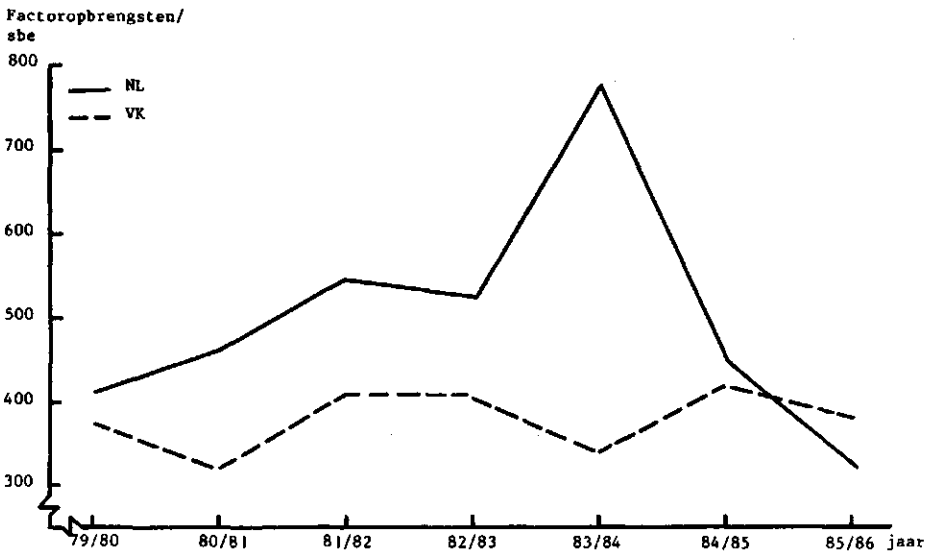
Figuur 3.3 Netto-overschot per sbe op grote akkerbouwbedrijven in Nederland (NL) en de Veenkoloniën (VK)

bedrijven. De stijging van de factorkosten is de laatste jaren zowel voor de Nederlandse als de Veenkoloniale bedrijven uiterst gering geweest. Dit kan mogelijk worden verklaard uit een combinatie van dalende grondprijzen en een gematigde loon- en renteontwikkeling.

Figuur 3.3 toont aan hoe sterk het netto-overschot wordt beïnvloed door factoropbrengsten. Het verloop van de factoropbrengst is bijna geheel terug te vinden in de ontwikkeling van het netto-overschot (zie figuur 3.3 en 3.4). De hoogte van de factoropbrengsten is bij de meeste akkerbouwproducten sterk afhankelijk van het weer (kg opbrengsten) en de prijs (vooral voor vrije marktproducten). De factoropbrengst per sbe is een maatstaf voor de efficiëntie waarmee de niet-factorkosten zijn aangewend. Deze niet-factorkosten zijn opgebouwd uit werk door derden, meststoffen, afschrijvingen, onderhoud, pacht, gewasbeschermingsmiddelen en zaaizaad (pootgoed) (LEI, 1986, PR 11 84/85).

Figuur 3.4 Factoropbrengsten per sbe op grote akkerbouwbedrijven

Op Veenkoloniale akkerbouwbedrijven bestaat een groot deel van de niet-factorkosten uit kosten voor grondontsmetting. Door intensivering van de fabrieksaardappelteelt zijn deze kosten de laatste tien jaar fors opgelopen. Toch zijn de totale kosten voor gewasbescherming in de Veenkoloniën in de periode 1979-1985 veel minder sterk gestegen (+ 45%) dan in het Centraal Kleigebied (+ 60%) het zuidwestelijk kleigebied (+ 66%) en het Noordelijk kleigebied (+60%). Verwacht mag worden dat de gewasbeschermingskosten in het Centraal kleigebied en het zuidwestelijk kleigebied in de komende jaren hoger zullen zijn dan die in de Veenkoloniën.

Over het algemeen is het verloop van het netto-overschot op Veenkoloniale akkerbouwbedrijven, als gevolg van het hoge aandeel marktorderingsprodukten in het bouwplan, veel minder grillig dan op Nederlandse akkerbouwbedrijven. De afgelopen periode (1979 - 1986) was het netto-overschot op grote Veenkoloniale akkerbouwbedrijven elk jaar negatief. Dit is vooral het gevolg van de relatief lage factoropbrengst, hetgeen duidt op een minder efficiënte bedrijfsvoering.

3.3.5 Continuïteit

- Inleiding

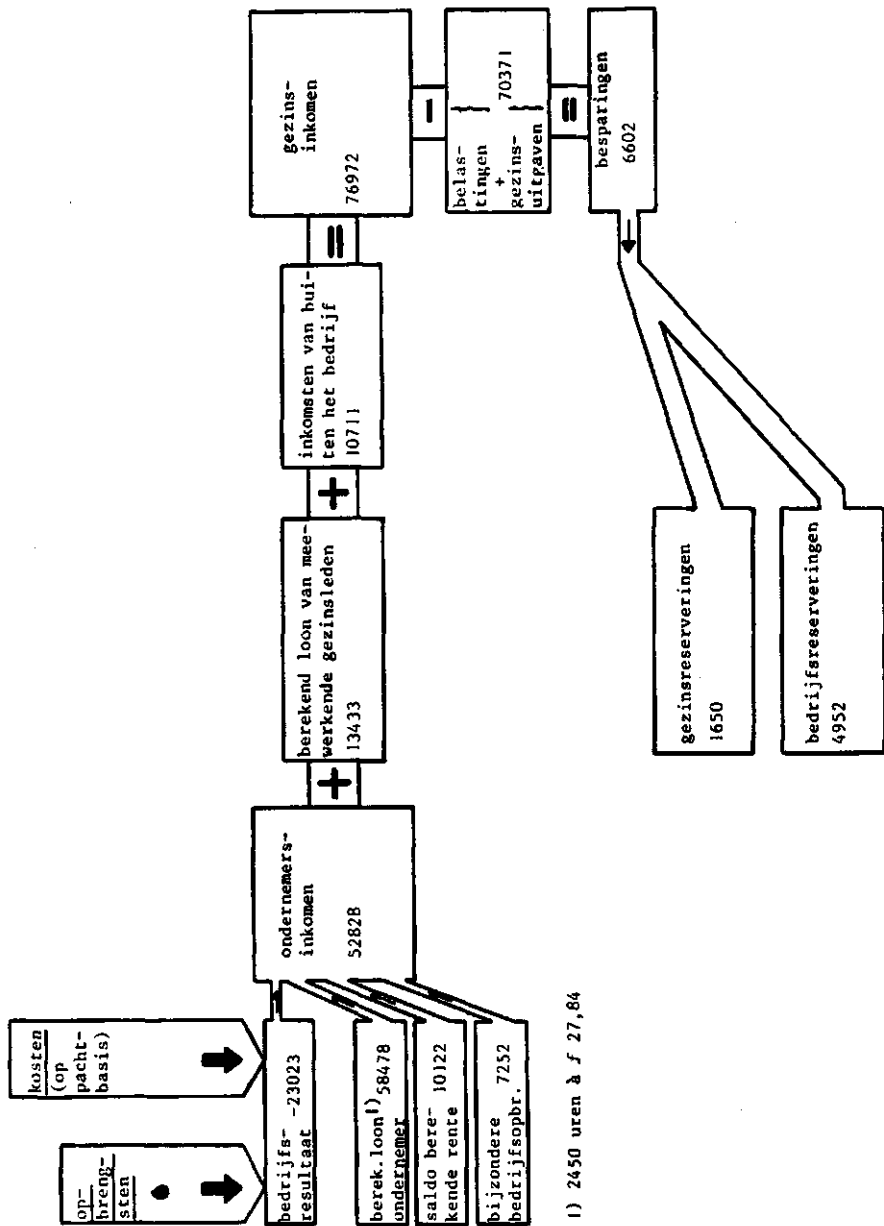
Voor de beoordeling van de continuïteit op langere termijn zijn vooral de besparingen (reservering), de rentabiliteit van het eigen vermogen en de verhouding tussen eigen en vreemd vermogen (solvabiliteit) van belang. Deze kengetallen geven namelijk voor een belangrijk deel antwoord op de vraag of de agrarische ondernemer in staat is gedurende een bedrijfscyclus (circa 35 jaar) voldoende eigen vermogen te vormen om daarmee de vermogensonttrekking aan het begin van de cyclus (de bedrijfsovername) te compenseren.

De belangrijkste bron van vermogensvorming is de bedrijfsreservering. Boekhoudkundig komen bedrijfsreserveringen voort uit de besparingen. Deze besparingen vallen uiteen in gezins- en bedrijfsreserveringen. De gezinsreserveringen bestaan uit fondsen, bestemd voor invaliditeit, ouderdom en overlijden, hetgeen in de periode 1979 - 1986 overeenkwam met + 25% van de consumptieve gezinsbestedingen van boerengezinnen. In figuur 3.5 is de vermogensvorming uit het bedrijf door reservering in een stroomdiagram weergegeven.

- Rentabiliteit eigen vermogen

De rentabiliteit van het eigen vermogen geeft de verhouding aan tussen de opbrengsten en de omvang van het eigen vermogen. Dit kengetal laat zien of en in welke mate de ondernemer verdient aan het door hem zelf in het bedrijf geïnvesteerde vermogen. Aangezien de opbrengsten van het eigen vermogen voor een groot deel voortkomen uit het netto-overschot zal de rentabiliteit van het

Figuur 3.5 Overzicht van de inkomensvorming en de inkomensbesteding op grote akkerbouwbedrijven in de Veenkoloniën

Bron: Poppe, 1987.

eigen vermogen in de Veenkoloniën veel lager liggen dan in Nederland. Gemiddeld genomen waren de verdiensten uit eigen vermogen over de laatste zes jaar bijzonder laag. Neemt de rentabiliteit van het eigen vermogen negatieve waarden aan zoals in 1980/81 en 1985/86, dan teert het bedrijf in op eigen vermogen. Met andere woorden het door de boer in zijn bedrijf geïnvesteerd vermogen levert geen winst op (zie figuur 3.6).

- Ontwikkeling bedrijfsreservering

Zoals hiervoor reeds is aangegeven zijn de bedrijfsreserveringen de belangrijkste bron van vermogensvorming. Van belang is nu welk niveau van bedrijfsreserveringen of besparingen nodig is om de continuïteit te handhaven.

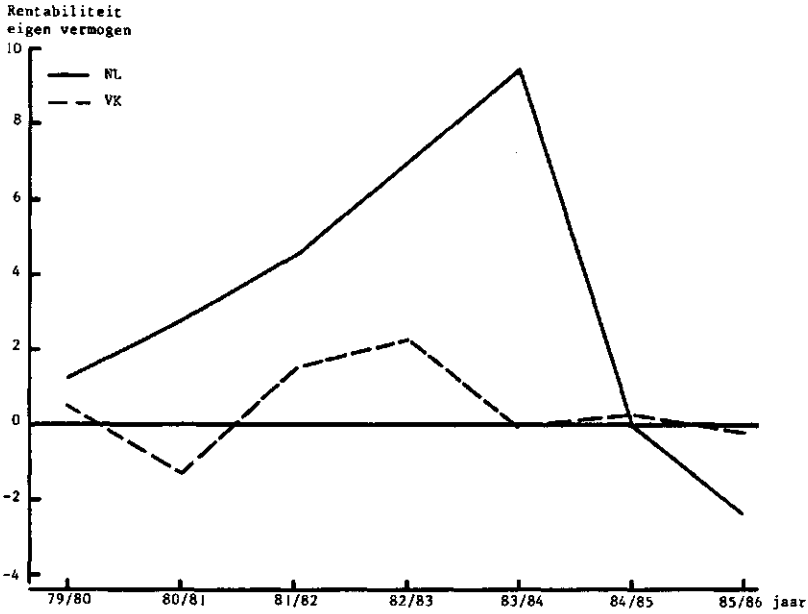
Uit figuur 3.7 wordt duidelijk dat de grote Veenkoloniale akkerbouwbedrijven de afgelopen jaren nauwelijks in staat waren 1,5% van het bedrijfsvermogen te reserveren. Deze bedrijfsreservering is nodig om de vermogensonttrekking bij bedrijfsovername gedurende de bedrijfsfacyclus te compenseren. In de voor de Veenkoloniale bedrijven meest gunstige boekjaren 82/83 en 84/85 is de rentabiliteit met respectievelijk 95 en 94 procent ver onder het niveau, dat nodig is om de continuïteit op lange termijn te handhaven (+ 125%, De Veer, 1977) 1). Voor de kleine akkerbouwbedrijven in de Veenkoloniën is de situatie nog veel ongunstiger. De besparingen zijn hier onvoldoende en in veel jaren negatief, zodat van vermogensvorming nauwelijks sprake kan zijn. Dit betekent dat in de toekomst een groot deel van de kleine akkerbouwbedrijven na bedrijfsovername geen bestaanszekerheid meer heeft. De bedrijfsovername initieert een vermogensonttrekking (successierechten van niet-opvolgende erfgenamen), waartegen door kleine bedrijven in de afgelopen periode geen voorziening (bedrijfsreserve) kan worden gevormd. De solvabiliteit daalt daarbij tot een niveau dat voor akkerbouwbedrijven, met sterk fluctuerende bedrijfsuitkomsten, onwerkbaar zal blijken te zijn.

Voor de laatste jaren is de financiële positie van de Veenkoloniale akkerbouw aanzienlijk verslechterd. In de periode 1982-1985 waren de bedrijfsreserveringen op 65% van de Veenkoloniale akkerbouwbedrijven negatief. Op de kleigronden was dit bij 31% van de akkerbouwbedrijven het geval. Dit ondanks het feit dat gezinsbestedingen op Veenkoloniën veel lager zijn dan op akkerbouwbedrijven elders in het land, zodat bij een netto-tekort van 23.000 nog besparingen mogelijk zijn. Op klei-akkerbouwbedrijven mag het netto-tekort maximaal 1.000 gulden bedragen voordat een situatie van ontsparen (interen op eigen vermogen) ontstaat (Douma, 1987).

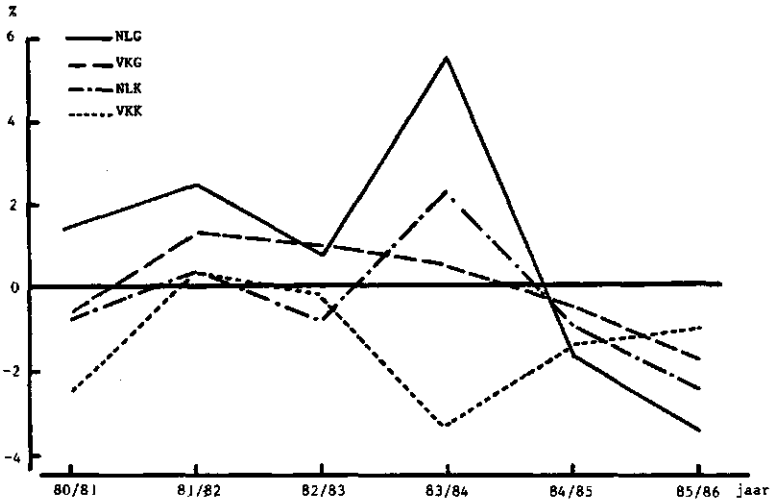
*

- 1) Omdat meer recente gegevens over de minimale bedrijfsomvang ontbreken wordt hier vooralsnog gebruik gemaakt van de conclusies uit het onderzoek van De Veer (1977).

Figuur 3.6 Rentabiliteit eigen vermogen op grote akkerbouwbedrijven in Nederland (NL) en de Veenkoloniën (VK)

Figuur 3.7 Bedrijfsreserveringen als percentage van het bedrijfsvermogen op kleine en grote akkerbouwbedrijven in Nederland (NLK, NLG) en in de Veenkoloniën (VKK, VKG)

3.4 Arbeidsopbrengst en continuïteit op akkerbouwbedrijven in Odoorn

3.4.1 Inleiding

In het voorgaande is reeds aangegeven dat veel Veenkoloniale akkerbouwbedrijven niet in staat zijn voldoende financiële middelen te reserveren om bedrijfsovername in de toekomst mogelijk te maken. Deze conclusie kan gezien de bedrijfsoppervlakte en bedrijfsomvang waarschijnlijk ook voor de akkerbouwbedrijven in Odoorn worden getrokken. Echter over enkele factoren, die van invloed zijn op het bedrijfsresultaat (kg-opbrengsten, ziektedruk, schaalverschillen), zijn gebiedsspecifieke gegevens beschikbaar, zodat een meer genuanceerde uitspraak kan worden gedaan over de inkomenssituatie en de continuïteitsmogelijkheden van de akkerbouwbedrijven in Odoorn.

3.4.2 Opbrengstontwikkeling

De gemiddelde kg-opbrengsten per ha fabrieksaardappelen zijn in Odoorn doorgaans lager dan in de Veenkoloniën. In figuur 3.8 is het opbrengstverloop van grote akkerbouwbedrijven in Odoorn vergeleken met die van gelijkgedefinieerde bedrijven in de Veenkoloniën. De verschillen tussen Odoorn en de Veenkoloniën op grote en kleine akkerbouwbedrijven bedragen respectievelijk vijf en twee ton per ha. Afgezien van 1983/84 schommelde de kg-opbrengst

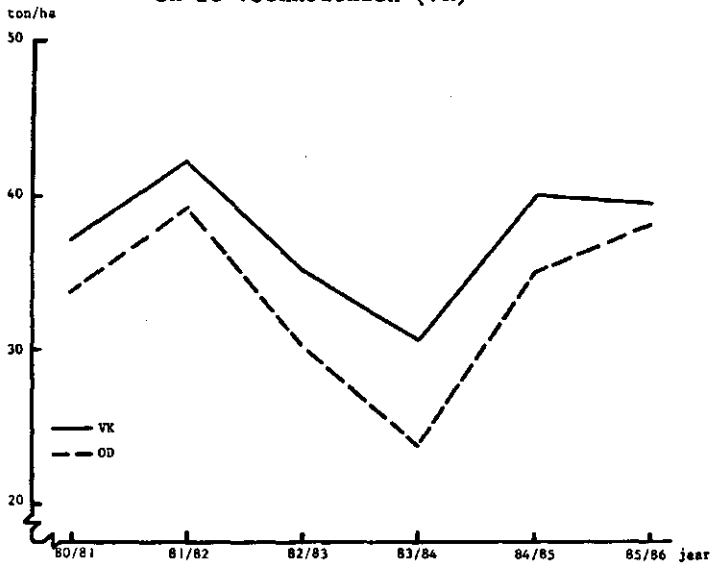
Tabel 3.4 Opbrengstvergelijking suikerbieten/fabrieksaardappelen op grote en kleine bedrijven gemiddeld over de jaren 1980 t/m 1986

Bedrijfstype	Suikerbieten		Fabrieksaardappelen	
	netto-opbrengst ton/ha	suikergehalte (5)	netto-opbrengst ton/ha *)	
	Odoorn	Veenk.	Odoorn	Veenk.
Grote akkerbouwbedrijven	41	45	15	16
Kleine akkerbouwbedrijven		43	16	33
			33	35

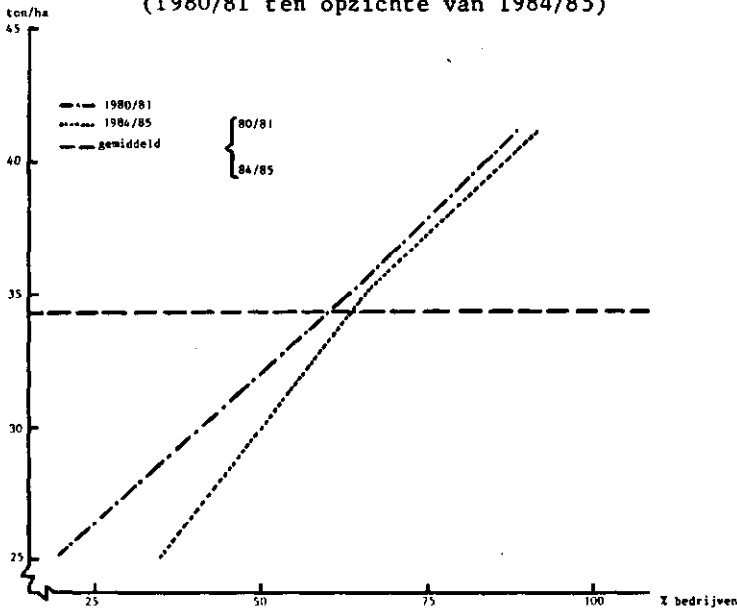
*) Veldgewicht.

Bron: De opbrengstgegevens van Odoorn zijn betrokken van de verwerkende industrie (AVEBE, Suikerunie, CSM). De opbrengstgegevens van de Veenkoloniën zijn ontleend aan LEI-publikatie 11-85/86.

Figuur 3.8 Ontwikkeling kg-opbrengst/veldgewicht van fabrieks-aardappelen op grote akkerbouwbedrijven in Odoorn (OD) en de Veenkoloniën (VK)

Figuur 3.9 Produktiviteitsgroei fabrieksaardappelteelt in Odoorn (1980/81 ten opzichte van 1984/85)

Bron: LEI, PR 11 81/81 t/m 85/86.
Avebe.

per ha gedurende de periode 1980-1986 rond de 35 ton er ha. Van zichtbare produktiviteitsstijging was nauwelijks sprake 1).

Ook de spreiding van de opbrengsten per ha rond het gebiedsgemiddelde bleef groot. Ter illustratie zijn in figuur 3.9 akkerbouwbedrijven uit 1980/81 en 1984/85 ingedeeld naar opbrengsten per ha. De twee jaren hebben een praktisch gelijke gemiddelde kg-opbrengst per ha (34,4 ton/ha). In beide jaren liggen de opbrengsten op een hoog niveau (zie paragraaf 3.5). Tussen 1980 en 1985 is het aantal bedrijven met een benedengemiddelde opbrengst per ha (kleiner dan 34,4 ton/ha) groter geworden. Met andere woorden de in 1984/85 fabrieksaardappelen leverende bedrijven vertonen een grotere spreiding in ton per ha dan de bedrijven in 1980/81.

Een mogelijke verklaring voor de lage kg-opbrengsten is dat de meeste fabrieksaardappelen in Odoorn op droogtegevoelige, laagproducerende zandgronden worden verbouwd, hetgeen wordt bevestigd door vergelijking van de opbrengstgegevens van de voor Odoorn van toepassing zijnde AVEBE-rayons. De veengronden van Exloërveen hebben een hogere opbrengst per ha dan de zandgronden in het rayon Exloo - Witteveen (38 respectievelijk 34 ton per ha).

3.4.3 Verkaveling en schaalverschillen

Een andere mogelijke verklaring voor de lage produktiviteit van de fabrieksaardappelteelt in Odoorn ten opzichte van de Veenkoloniën is de kleinschaligheid van de teelt. In hoofdstuk 2 is reeds aangegeven dat de akkerbouwbedrijven in Odoorn gemiddeld 2 ha kleiner zijn dan in de Veenkoloniën. Het areaal fabrieksaardappelen per bedrijf geeft eenzelfde verschil te zien. Daarnaast is het aantal kavels per bedrijf hoog (9,5) en is de kavel (3,5 ha) te klein voor een efficiënte bedrijfsvoering. De smalle langgerekte kavels op de veengronden en de mozaïekverkaveling op de zandgronden, uitmondend op smalle onverharde wegen, te zamen met het ontbreken van centrale verzamel- en afhaalplaatsen van fabrieksaardappelen bemoeilijken de oogstwerkzaamheden. De slechte verkaveling hangt onder andere samen met het feit dat veel bouwland in het verleden als grasland in gebruik was.

De veronderstelling dat bedrijven met een groter areaal fabrieksaardappelen/suikerbieten ook een hogere opbrengst per ha bereiken, gaat echter niet op voor de akkerbouwbedrijven in

- 1) De door het LEI en de verwerkende industrie opgegeven cijfers over kg-opbrengsten zijn niet geheel vergelijkbaar. Tussen de bedrijven vindt onderlinge levering plaats. Daarnaast zal een klein deel van de geoogste hoeveelheid fabrieksaardappelen worden afgezet op de consumptiemarkt. De genoemde afwijkingen tussen geleverde en geoogste hoeveelheid worden hier echter verwaarloosbaar klein verondersteld. Ook als met deze afwijking rekening wordt gehouden is sprake van een duidelijk verschil in kg-opbrengst per ton tussen Odoorn en de Veenkoloniën.

Odoorn. Tabel 3.5 laat zien dat wat Odoorn betreft weinig verband bestaat tussen areaalgrootte en ton fabrieksaardappelen per ha. Hetzelfde geldt voor suikerbieten. Areaalgrootte en opbrengst zijn bij suikerbieten in Odoorn slechts zeer zwak positief gecorreleerd ($r = +0,1$). Ook blijkt dat de kavelgrootte op zowel grote als kleine akkerbouwbedrijven tot op heden slechts geringe invloed heeft gehad op de kg-opbrengsten fabrieksaardappelen per ha. Daar staat tegenover dat voor veel opbrengstverhogende investeringen in de toekomst, zoals beregeningsputten, een grootschalige verkaveling is vereist.

Tabel 3.5 Kg-opbrengst *) per ha naar oppervlakte fabrieksaardappelen (1980 - 1987)

Areaal fabrieksaardappelen	Ton fabrieksaardappelen per ha
2,5 - 5 ha	35,50
5 - 7,5 ha	30,90
7,5 - 10 ha	36,90
10 - 15 ha	35,98
15 - 20 ha	34,22
20 - 30 ha	31,90
30 - 40 ha	34,30

*) Veldgewicht.

Bron: AVEBE.

3.4.4 Ziektedruk

In vergelijking met andere "fabrieksaardappelmeeentes" op de Hondsrug ligt het besmettingsniveau van aardappelpercelen met het aardappelpycysteaaltje in Odoorn op een relatief laag peil. In 1986 was 7% van het areaal aardappelen door de Plantenziektenkundige Dienst besmet verklaard (zie tabel 3.6). Toch is aardappelmoehheid ook in Odoorn één van de belangrijkste knelpunten in de bedrijfsvoering. Het aantal (nog) niet door de PD geregistreerde besmette percelen is groot. Uit cijfers van het laboratorium voor grondonderzoek in Oosterbeek blijkt dat 64% van de bemonsterde percelen in Odoorn zwaar besmet is. Door het gebruik van resistente rassen en grondontsmetting wordt het ontstaan van valplekken en eventuele besmetverklaring door de PD echter voorkomen. Momenteel wordt in het gebied na elke aardappelteelt afwisselend een hele (natte) en een halve (granulaat)ontsmetting toegepast. Deze frequentie van grondontsmetting is nodig omdat tot op heden te weinig aardappelrassen voorhanden zijn met een resistentie tegen aardappelpycysteaaltjes van het biotype D en E.

Tabel 3.6 Aardappelmoetheid in Odoorn en omliggende gemeenten

Gemeente	Aantal besmetverklaringen per ha aardappels (x 1000)					besmet areaal in % van het totale areaal aardappelen
	1983	1984	1985	1986	gemid. '83-'86	
Anloo	2,92	10,79	12,87	13,20	9,98	5,13
Gieten	36,07	10,75	7,86	10,85	16,68	15,18
Gassette	22,57	17,80	21,93	10,62	18,19	19,31
Borgen	18,20	13,68	16,96	5,76	13,66	15,69
Odoorn	11,30	5,76	15,42	3,84	9,13	7,31
Emmen	14,19	9,42	13,19	5,50	10,61	9,93

Bron: Plantenziektenkundige Dienst (PD).

3.4.5 Arbeidsopbrengst

Op basis van gegevens uit de CBS-landbouwteiling 1986 en uit het LEI-boekhoudnet (grote en kleine Veenkoloniale akkerbouwbedrijven) is inzicht verkregen in de inkomenssituatie op hoofdberoepsbedrijven in Odoorn. Naar raming bedraagt de netto toegevoegde waarde van de landbouwbedrijven circa 6 miljoen gulden. Uit tabel 3.7 blijkt dat vooral de grote akkerbouwbedrijven hieraan een grote bijdrage leveren. Na aftrek van de betaalde rente en pacht resteert een bedrag van 39.510 gulden per bedrijf voor de op deze bedrijven werkzame arbeidskrachten. Bij een gemiddelde arbeidsbezetting van 1,53 arbeidsjaareenheden (AJE) per bedrijf, houdt dit in dat gemiddeld per AJE een inkomen van circa 25.782 gulden zou kunnen worden gerealiseerd. Dit ligt ver onder de bruto loonkosten (inclusief vakantietoelage en werkgeversaandeel in sociale lasten) voor een werknemer met het minimum inkomen (circa 34.000 gulden in 1986) 1).

Op 73% van de bedrijven is de produktieomvang waarschijnlijk onvoldoende om per arbeidsjaareenheid een inkomen te realiseren dat boven dit vergelijkbare minimum inkomen ligt. Dit betreft 56 bedrijven waarop 76 mannen en 20 vrouwen werken (regelmatig, meer

- 1) Op grond van de, in vorige paragrafen beschreven, lage kg-opbrengsten, mag worden verwacht dat de geldopbrengsten op de akkerbouwbedrijven in Odoorn, in vergelijking met de Veenkoloniën op een relatief laag niveau liggen. Omdat geen gebiedsspecifieke kostengegevens beschikbaar zijn, is hier volstaan met een inkomensraming op basis van Veenkoloniale boekhoudgegevens.

Tabel 3.7 Gemiddelde arbeidsopbrengst en totale toegevoegde waarde naar bedrijfstype in 1986

Bedrijfstype	Aantal bedrijven	Gemid. arb. opbrengst per bedr. in gld.	per AJE	net. toegev. waarde * 1000 gul- den	Arbeidskrachten		
					regelmat.	tot 20 uur	overige arb. kr.
					mannen	vrouwen	
Grote akk.-bedrijven	28	50291	30996	2642	39	9	11
tot f 34177/AJE 1)	16	45997	40886	1370	17	1	4
f 34177/AJE en meer	12	57488	24638	1271	22	8	7
Kleine akk.-bedrijven	22	24050	21164	979	23	1	7
tot f 34177/AJE	0	0	0	0	0	0	0
f 34177/AJE en meer	22	24050	21164	979	23	1	7
Zeer kleine akk.-bedrijven	8	11524	10243	172	8	1	0
tot f 34177/AJE	0	0	0	0	0	0	0
f 34177/AJE en meer	8	11524	10243	172	8	1	0
Overige bedrijven	19	52739	26184	2162	30	13	5
tot f 34177/AJE	5	71736	39853	801	7	3	0
f 34177/AJE en meer	14	45466	21949	1361	23	10	5
Alle hfdber bedrijven	77	39510	25782	5955	100	24	23
tot f 34177/AJE	21	52125	40542	2172	24	4	4
f 34177/AJE en meer	56	34780	21403	3783	76	20	19

1) f 34.177,- zijn de brutoloonkosten (inclusief vakantietoelage en werkgeversaandeel sociale kosten) voor een werknemer met het minimum inkomen (1986).

dan 20 uur per week). Naar verhouding is het gemiddeld geraamde inkomen hoog op grote akkerbouwbedrijven (+ 31.000 gulden) en laag op zeer kleine akkerbouwbedrijven (+ 10.000 gulden).

3.4.6 Bedrijfsresultaten en continuïteit

Uit voorgaande paragrafen mag worden geconcludeerd dat de bedrijfseconomische situatie op de (kleine) akkerbouwbedrijven in Odoorn nog ongunstiger is dan in de Veenkoloniën. Aanwijzingen daarvoor zijn de kleinere bedrijfsomvang, de lagere kg-opbrengsten van fabrieksaardappelen en suikerbieten en de matige verkaveling en ontsluiting in het gebied.

Op de droogtegevoelige gronden van Odoorn blijven de kg-opbrengsten ver achter bij het Veenkoloniale gemiddelde. Het opbrengstverschil per ha tussen grote akkerbouwbedrijven in de Veenkoloniën en Odoorn varieert van zeven ton in het laagproductieve jaar 1983/84 tot drie ton/ha in het hoogproductieve jaar 1981/82. Bij een gemiddelde prijs van twaalf cent per kg over de jaren 1980-1986 is de geldopbrengst van fabrieksaardappelen op grote akkerbouwbedrijven in Odoorn jaarlijks gemiddeld circa 20.000 gulden lager dan op Veenkoloniale bedrijven. Op kleine akkerbouwbedrijven is dit verschil circa 10.000 gulden.

Een tweede aanwijzing voor mogelijke slechtere bedrijfsuitkomsten in Odoorn is de reeds beschreven ongunstige verkaveling en ontsluiting. Het wegensysteem is vaak onverhard en onvoldoende berekend op grootschalig transport van hakvruchten tijdens de oogstperiode. Een en ander leidt in veel gevallen tot relatief hoge arbeidskosten.

De matige kg-opbrengsten van zowel fabrieksaardappelen als suikerbieten leiden tesamen met de ondoelmatige verkaveling en de slechte ontsluiting tot een relatief lage rentabiliteit ten opzichte van gelijkgedefinieerde akkerbouwbedrijven in de Veenkoloniën. Dit betekent dat nog meer kleine akkerbouwbedrijven dan in de Veenkoloniën niet in staat zullen zijn voldoende financiële middelen te reserveren om bedrijfsovername en voortzetting als hoofdberoepsbedrijf in de toekomst mogelijk te maken.

4. Toekomstige ontwikkelingen

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk zal worden aangegeven hoe de structuur van de landbouw in Odoorn zich naar verwachting in de komende tien jaar (1986-1996) zal ontwikkelen. Deze prognose is in belangrijke mate gebaseerd op de ontwikkelingen, gedurende de laatste vijf jaar (1981-1986). De lijnen uit het verleden zijn daarbij aangepast aan de te verwachten ontwikkelingen in de landbouw en het beleid op landelijk en EG-niveau. De vooruitberekeningen hebben betrekking op een situatie zonder landinrichting.

In het bouwplan van akkerbouwbedrijven in Odoorn nemen de marktordeningsprodukten een belangrijke plaats in. Zowel fabrieksaardappelen als suikerbieten kennen een quotasysteem en een prijsbeleid dat sterk onder invloed staat van het EG-landbouwbeleid. Daarom zal eerst het te verwachten prijs- en quotabeleid en de daarop van invloed zijnde factoren aan de orde worden gesteld. Ook zal nader worden ingegaan op de perspectieven van de teelt van erwten.

4.2 Verwachte marktontwikkelingen voor enige relevante akkerbouwgewassen

4.2.1 Fabrieksaardappelen en aardappelzetmeel

- Productie aardappelzetmeel

Het areaal fabrieksaardappelen en het aantal fabrieksaardappeltelers is de laatste jaren sterk teruggelopen. In 1980 verbouwden 5.900 telers bijna 71.000 ha fabrieksaardappelen. In 1986 was het aantal fabrieksaardappeltelers geslonken tot 4.600. Het areaal bedroeg in dat jaar nog geen 60.000 ha. Dit resulteerde echter niet in afnemende leveranties. Tesaamen met aanvullende leveranties uit West-Duitsland vermaalde AVEBE in 1985/86 2,49 miljoen ton aardappelen, tegen 2,26 miljoen ton in 1980/81. De zetmeel- en derivatenproductie steeg van 470.000 ton in 1980/81 tot 520.000 ton in 1985/86, waarvan 85% in het buitenland werd afgezet.

- Prijsvaststelling aardappelzetmeel in de EG

De prijs van aardappelzetmeel was tot voor kort gekoppeld aan de drempelprijs voor mais. De drempelprijs voor mais is te hoog voor de zetmeelindustrie om haar concurrentiepositie ten aanzien van de chemische industrie te handhaven. Daarom is voor

de maiszetmeelindustrie de mogelijkheid geschapen om de mais tegen een lagere (aanschaf) prijs dan de drempelprijs beschikbaar te krijgen. Het verschil tussen de aanschaf- en drempelprijs wordt door de EG aan de zetmeelindustrie uitgekeerd als produktierestitutie. Eenzelfde soort regeling was ook van toepassing op het uit tarwe, rijst en aardappelzetmeel vervaardigde zetmeel. Om de toenmalige concurrentieverhouding binnen de zetmeelindustrie niet te beïnvloeden besloot de EG bij invoering van de zetmeelregeling de produktierestitutie voor zetmeel uit aardappels gelijk te stellen aan 1,61 maal de restitutie voor maiszetmeel (evenwichtspremie). Later werd de aanschafprijs vervangen door een "vaste" produktierestitutie per ton fabrieksaardappels (31,25 gulden per ton in 1985 (LEI, 1984).

Vanaf 1 juli 1986 is een nieuw systeem van kracht geworden dat voorziet in een selectieve produktierestitutie die alleen geldt voor een beperkt aantal eindprodukten, waarin zetmeel wordt verwerkt. Deze zogenaamde verwerkingsrestitutie wordt toegekend aan sommige verbruikers van zetmeelprodukten in plaats van aan de zetmeelproducent. Binnen drie jaar zal de produktierestitutie zijn vervangen door de verwerkingsrestitutie. Deze verbruikersrestitutie beperkt zich niet alleen tot zetmeel maar geldt ook voor suiker die bij dezelfde industriën als grondstof dient. Te verwachten valt dat de prijzen van fabrieksaardappelen door invoering van de verbruikersrestitutie verder onder druk komen te staan. De evenwichtspremie blijft tot 1988 gehandhaafd op 18,76 ECU (= 50 gulden) per ton zetmeel.

- Financiële herstructurering AVEBE

Ter verbetering van de eigen vermogenspositie van AVEBE ging de Minister van Landbouw op 28 januari 1987 akkoord met de door de commissie Goudswaard voorgestelde kwietschelding van achtergestelde leningen (183 miljoen). De Minister verbond hieraan weer als voorwaarde dat banken, provinciale overheden (Drenthe, Groningen), werknemers van AVEBE en de fabrieksaardappel telers ook geld ter beschikking zouden stellen om de solvabiliteitspositie van de onderneming te helpen verbeteren. Voor de ledenleveranciers betekent dit dat voor de periode 1986 - 1988 de bestaande regelingen met betrekking tot verliescompensatie en vermogensbijdrage gehandhaafd blijven. De bestaande achtergestelde ledenleveranciers-leningsrekening ad 11,8 miljoen zal worden omgezet, in eigen vermogen van de onderneming. Verder zullen de leden over deze periode elk jaar een extra vermogensbijdrage van 10 miljoen gulden aan AVEBE afdragen. De totale bijdrage van de fabrieksaardappel telers aan de schuldsanering van hun coöperatie bedraagt gemiddeld + 8.500 gulden per teler.

De winst- en verliesrekening over 1986 liet voor het eerst sinds jaren weer een positief exploitatiesaldo zien (+ 1,12 miljoen). Met de vermindering van de schuldenlast en de daarmee gepaard gaande daling van de rentekosten mag een verdere verbetering

ring van het bedrijfsresultaat worden verwacht. Toch blijft de continuïteit van het bedrijf de eerstkomende jaren onzeker. Ten eerste omdat de zetmeelregeling een jaarlijks terugkerend agendapunt is op de Europese Landbouwrapport. Een tot bezuinigingen gedwongen ministerraad kan eventueel besluiten de dure evenwichtspremie af te breken, wat het einde zou betekenen van de aardappelzetmeelproductie en daarmee van AVEBE. Ten tweede moet aardappelzetmeel concurreren met het maïszetmeel, dat op EG en wereldniveau een veel belangrijkere rol vervult dan aardappelzetmeel. Ook de productie van zetmeel uit tarwe betekent in toenemende mate een gevaar voor de marktpositie van aardappelzetmeel. Voor de derivatenproductie zijn de marktvooruitzichten minder ongunstig.

- Grondstoffenbeleid AVEBE

Dat AVEBE steeds meer rekening houdt met een mogelijk stagnerende markt voor aardappelzetmeel, blijkt al uit het aandelenbeleid zoals de onderneming die in 1987 heeft doorgevoerd. Het bestuur van AVEBE besloot namelijk met ingang van dat jaar geen nieuwe aandelen meer uit te geven.

In 1986 was al besloten geen nieuwe contracten met leveranciers van fabrieksaardappels aan te gaan. Daarnaast is in 1987 een gedifferentieerd beleid ten aanzien van de uitkeringsprijs van aardappels ingevoerd, vergelijkbaar met het quotasysteem voor suikerbieten. Dit houdt in dat - zowel in Nederland als in Duitsland voor de op bestaande leveringsrechten (aandelen, en contracten tot 30 ton) geleverde aardappelen (A-quotum) uiteraard de EG-prijs voor zetmeelaardappelen zal worden betaald (A-prijs). Voor de eerste 10% "overlevering" (30 tot en met 33 ton = B-quotum) betaalt AVEBE maximaal vijftig gulden per ton basisgewicht. Voor aardappelen gold in 1987 een prijsindicatie van dertig gulden per ton basisgewicht (Jaarverslag AVEBE over 1986, AVEBE, Informa december 1987). De bestaande leveringsrechten (aandelen) kunnen alleen worden verkocht aan andere fabrieksaardappel telers dan wel worden overgedragen aan een opvolgend familielid.

Duidelijk is dat AVEBE hoopt door invoering van het gedifferentieerd uitkeringssysteem tot een, voor de onderneming, gunstige, meer beheersbare grondstofaanvoer te komen. Het lijkt niet onwaarschijnlijk dat de onderneming bij stagnatie van de vraag naar aardappelzetmeel de A-quota in de toekomst in stand zal houden maar de B-prijzen verder zal verlagen. Daarnaast geeft de coöperatie in haar jaarverslag over 1986 aan voor haar grondstofaanvoer niet meer geheel afhankelijk te willen zijn van fabrieksaardappelen. In dat kader experimenteert AVEBE in Frankrijk en Thailand met zetmeelproductie uit tarwe respectievelijk tapioca.

Gezien de hierboven beschreven ontwikkelingen op de zetmeelmarkt en de politiek instabiele zetmeelregeling mag worden verwacht dat AVEBE in de komende jaren door de EG zal worden gedwongen tot een geleidelijke verlaging van de B-prijzen en wellicht zelfs tot verlaging van de A-quota.

4.2.2 Suikerbieten en suiker

- De overvoerde suikermarkt

De suiker uit in Nederland geteelde suikerbieten wordt hier slechts voor een relatief klein deel direct geconsumeerd. Het overgrote deel wordt geëxporteerd of verkocht aan de binnenlandse suikerverwerkende industrie. Tweeënzestig procent van de binnenlandse afzet wordt verwerkt door de voedings- en genotmiddelenindustrie. Meer dan een kwart van deze geleverde bietsuiker vindt haar uiteindelijke bestemming in frisdranken, chocolade en suikerwerk (26%). De afzet aan deze bedrijven neemt in betekenis af, omdat sacharose (witsuiker) steeds meer wordt vervangen door goedkopere zetmeelsuikers (isoglucose). Grote bedrijven als Cargill en ZBB produceren isoglucose uit maïszetmeel. De produktie van glucose is echter gebonden aan een quota-regeling per land, die de bietsuikerproducenten in de EG beschermt. Verwacht wordt dat DSM in 1988 de zoetstof asparthaam op de markt zal brengen, waarvan de produktie tot op heden niet door EG-quota wordt beperkt. Asparthaam zou een additionele markt van calorievrije/-arme zoetstoffen gaan bedienen, hetgeen geen directe concurrentie inhoudt voor bietsuiker. Zij valt daarom niet onder de huidige suikerregeling (Post, 1987).

Het is echter nog maar de vraag of hier wel sprake is van een additionele markt omdat mag worden verwacht dat bijvoorbeeld in de frisdrankenindustrie substitutie zal plaatsvinden. In de Verenigde Staten is de suikerafzet aan de frisdrankenindustrie door introductie van fructose gehalveerd. Verwacht mag worden dat asparthaam in de EG een soortgelijk effect zal sorteren.

- Suikerquotering

De zogenaamde quoteringsregeling kan voor de jaren 1981 tot en met 1985 als volgt worden samengevat. De suikerindustrie, die de quoterings uitvoert, hanteert drie verschillende quota.

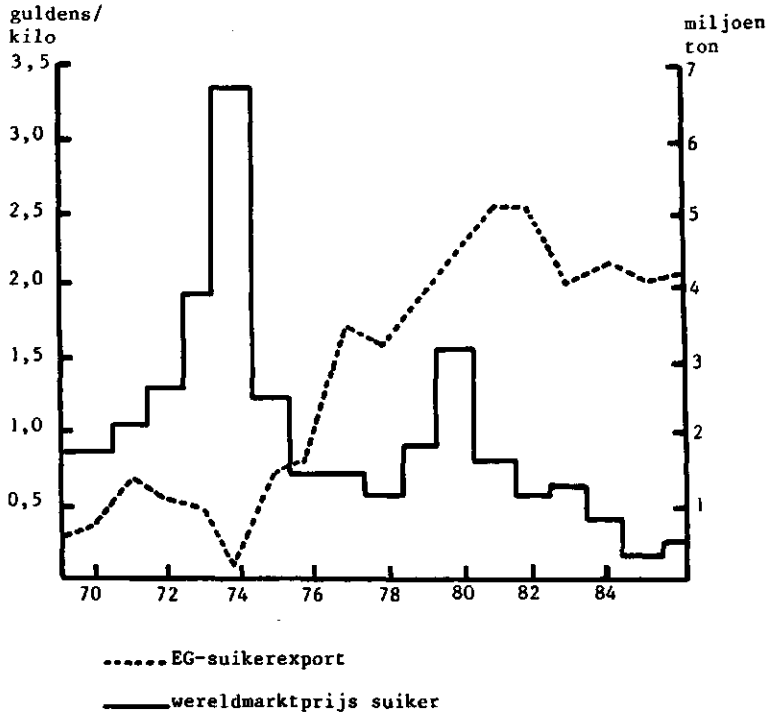
- a. A-quotum à 690.000 ton witte suiker kan jaarlijks rechtstreeks op de interne (EG-)markt worden afgezet tegen de minimumprijs (= interventieprijs) -2% basisproduktieheffing.
- b. B-quotum à 182.000 ton. Deze hoeveelheid kan eveneens tegen de interventieprijs worden afgezet, maar zij is tevens belast met een produktieheffing van maximaal 37,5%.
- c. C-suiker is gelijk aan de hoeveelheid suiker geproduceerd boven het maximumquotum (A + B), en moet buiten de EG tegen wereldmarktprijs worden afgezet.

Vanaf 1982/83 hanteert de suikerindustrie bij uitbetaling een mengprijssysteem waarbij de telers de gemiddelde, via de suikerregeling gerealiseerde prijs ontvangen. Voor het jaar 1987 is in Nederland een suikerquotering per individuele teler ingevoerd (het zogenaamde bewaakte mengprijssysteem). Het volledig gesub-

sidieerde quotum wordt elk jaar opnieuw berekend uit de gemiddelde produktie van de beste drie oogsten uit de afgelopen vijf jaar. Akkerbouwers die de afgelopen vijf jaar geen bieten hebben geteeld krijgen geen quotum toegewezen (CBS, LEI, 1987).

Het totale suikerbietenareaal in Nederland nam het afgelopen jaar (1985-1986) met 5,5% toe tot ongeveer 138.700 ha. Door invoering van het bewaakt mengprijsstelsel (quoting) wordt voor 1987 een afname verwacht met 8.000 ha. De suikerproduktie op de overblijvende 130.000 ha mag de 915.000 ton niet overschreiden. De meerproduktie levert slechts een prijs op gelijk aan het wereldmarkt niveau (C suiker) en is voor de verwerkende industrie

Figuur 4.1 Ontwikkeling van de wereldmarktprijs van suiker (gecorrigeerd voor inflatie) en van de EG-suikerexport sedert het eind van de jaren zestig

Bron: IKVOS Midden-Nederland; basisgegevens: jaarverslagen CSM; Centraal Planbureau).

een economisch zeer onaantrekkelijke grondstof, daar de lage wereldmarktprijs alleen de variabele kosten van de bietenverwerking dekt. Dit leidt er toe dat niet alleen de minimum (meng)prijs voor bieten, benodigd voor een produktie van 915.000 ton suiker, doch ook de ruimte voor ledentoeslagen onder druk komt te staan. Daarnaast mag worden verwacht dat de suiker- en suikerbietprijzen in de komende jaren door de EG naar beneden zullen worden bijgesteld om de huidige subsidieregeling bij lage wereldmarktprijzen betaalbaar om te houden (zie figuur 4.1). Ook moet rekening worden gehouden met voortzetting van het bewaakte mengprijsstelsel, waarbij de quota de komende jaren afhankelijk van in het voorgaande geschetste ontwikkelingen op de suikermarkt mogelijk geleidelijk aan worden ingekrompen.

- Nieuw grondstofbeleid

De Nederlandse Suikerindustrie realiseert zich dat haar concurrentiepositie op de zoetstoffenmarkt sterk afhankelijk is van de politieke wil om de huidige EG-suikerregeling te handhaven. Om in te spelen op een toekomstige situatie, waarbij de suikerbietenproduktie minder of in het geheel niet meer tegen de chemie- en de zetmeelsuikers (isoglucose) wordt afgeschermd, zoekt Suikerunie naar mogelijkheden om suiker te produceren uit aardperen (*Helianthus tuberosus* L.). Aardperen bevatten inuline, waaruit de zoetstof fructose kan worden bereid. De produktie van fructose uit aardperen valt niet onder de huidige suikeregeling en kan onafhankelijk van de huidige quota op de Europese zoetstoffenmarkt worden gebracht. Suikerunie hoopt binnen tien jaar in het noorden van het land een begin te maken met de verwerking van aardperen. Op deze wijze probeert de coöperatie haar grondstofvoorziening voor de zoetstoffenproduktie te diversificeren en daarmee op lange termijn de grondstofkosten te verlagen.

Het gewas aardperen wordt ook vaak genoemd in het kader van het onderzoek naar uitbreiding van het aantal hoog rendabele akkerbouwgewassen. Aardperen zouden door een hoge opbrengstpotentie (tot 80 ton/ha) en een relatief lage ziektegevoeligheid tijdens de teelt een goed alternatief zijn voor de fabrieksaardappelteelt in de Veenkoloniën. De Nationale Raad voor het Landbouwkundig Onderzoek gaf al in 1984 aan dat van alle potentiële bouwplanverruimende gewassen aardperen als enige het saldo van fabrieksaardappelen zou kunnen benaderen 1). Het is om twee redenen nog maar de vraag of de vooruitzichten wel zo gunstig zijn als soms wordt aangenomen. Ten eerste is de aardpeer primair een zoetstofproducent. Als de suikerindustrie er niet in slaagt met de aardpeer op de markt van zetmeelsuikers te penetreren is het gewas slechts een goedkoop substituut voor suikerbieten. Met andere woorden de enige mogelijkheid voor de aardpeer om zich te ontwikkelen tot

1) NRL0, gewassen in het kader van bouwplanverruiming in de akkerbouw, 1984 (zie bijlage 3).

"het vierde gewas" is een mogelijke herovering van het, aan de zetmeelsuikers verloren aandeel op de zoetstoffenmarkt.

Ten tweede zijn aardperen nog onvoldoende veredeld om op korte termijn in het bouwplan van Veenkoloniale bedrijven te worden ingepast. Het gewas kent een grote oogstonzekerheid, is zeer gevoelig voor bewaarziekten (schimmelinfecties) en laat veel knollen in de bodem achter (opslag). Vooral deze laatste eigenschap maakt de aardpeer tot een minder geschikte vruchtwisselaar. Naast verbetering van de teelttechnische eigenschappen waaraan door enkele landbouwkundige instituten wordt gewerkt, lijkt de suikerpolitiek van de EG doorslaggevend voor de succesvolle introductie van aardperen in de Veenkoloniale regio.

4.2.3 Erwten

- Produktie

Het areaal ertwen heeft zich de laatste vijf jaar zowel in de Veenkoloniën als landelijk fors uitgebreid. De erwt is een aantrekkelijk alternatief omdat mede door de EG-steun het saldo in een aantal gebieden boven dat van wintertarwe is komen te liggen. In 1985 ontving de teler bij afzet aan de mengvoerindustrie een minimumprijs van 76 cent/kg erwten exclusief BTW. In de Veenkoloniën worden voornamelijk voererwten verbouwd. Vanaf 1982 neemt het aandeel van voererwten in het bouwplan steeds verder toe ten koste van granen.

- EG-subsidiebeleid

De hoge minimumprijs komt voort uit de wens om produktie van eiwithoudende grondstoffen in de EG te stimuleren. Daarom is met ingang van het verkoopseizoen 1978/79 voor erwten, tuinbonen en veldbonen, voor zover verwerkt voor veevoederdoeleinden een marktverordening van kracht geworden, waarin een minimumprijs en een steundrempelprijs zijn opgenomen. Aan mengvoerfabrikanten, die deze produkten, voorzover geoogst in de EG, verwerken, kan een steunbedrag worden verleend indien zij een leveringscontract met de producenten tegen de geldende minimumprijs hebben afgesloten. De hoogte van het steunbedrag is gelijk aan 45% van het geconstateerde verschil tussen de wereldmarktprijs van sojaschroot en de steundrempelprijs.

- Teelttechnische aspecten

Een nadeel van de erwteenteelt is, dat de kg-opbrengsten per ha tot op heden zeer weersgevoelig zijn. Vooral in natte periodes, wanneer het gewas gaat legeren treden grote opbrengstdepresies op. Daarnaast hebben erwten en veldbonen negatieve invloed op de kg-opbrengst van aardappelen in het er opvolgende jaar. De laatste jaren heeft het landbouwkundig onderzoek veel teelteigen-

schappen van de erwtenplant kunnen verbeteren, waardoor het oogstrisico in de toekomst mogelijk zal dalen. Belangrijk hierbij is de veredeling van semi-bladloze rassen (Solara), die een hoge produktiviteit combineren met hoge strotevigheid en een verminderd risico voor schimmelziektes. Voor droogtegevoelige gronden, zoals in Odoorn, is van belang dat beregening de stevigheid van de plant aanzienlijk kan verbeteren. Uit onderzoek op de Landbouwniversiteit Wageningen is gebleken dat bij beregening het oogstrisico van erwten op droge gronden aanzienlijk daalt. Hiermee wordt de kans op schimmelziekten echter wel weer vergroot.

Voor de Veenkoloniën is van belang dat het areaal erwten niet ongelimiteerd kan worden uitgebreid. Om de vermeerdering van het wortelknobbelaaltje tegen te gaan is een teeltfrequentie van meer dan één op zes ongewenst. Dit betekent dat de erwtenenteelt maximaal 17% van het bouwplan kan innemen.

Het lijkt twijfelachtig of dit niveau ooit zal worden gehaald. De coöperaties Cebeco-HANDELSRAAD en de lokale leverancier van erwtenzaad, de CLM in Meppel verwachten dat het erwtenareaal zich de komende periode geleidelijk aan zal stabiliseren. Verwacht mag worden dat de EG de huidige prijsverhoudingen tussen erwten/bonen en granen zal handhaven. In 1987 is de minimum telersprijs voor erwten met 10% gekort, hetgeen globaal overeenkomt met de prijsdaling in de graansector. Aannemende dat de produktiviteit van erwten sneller zal stijgen dan die van granen, is de verwachting dat het saldooverschil per ha tussen wintertarwe en voererwten in de komende jaren zich geleidelijk aan ten gunste van het laatstgenoemde gewas zal ontwikkelen.

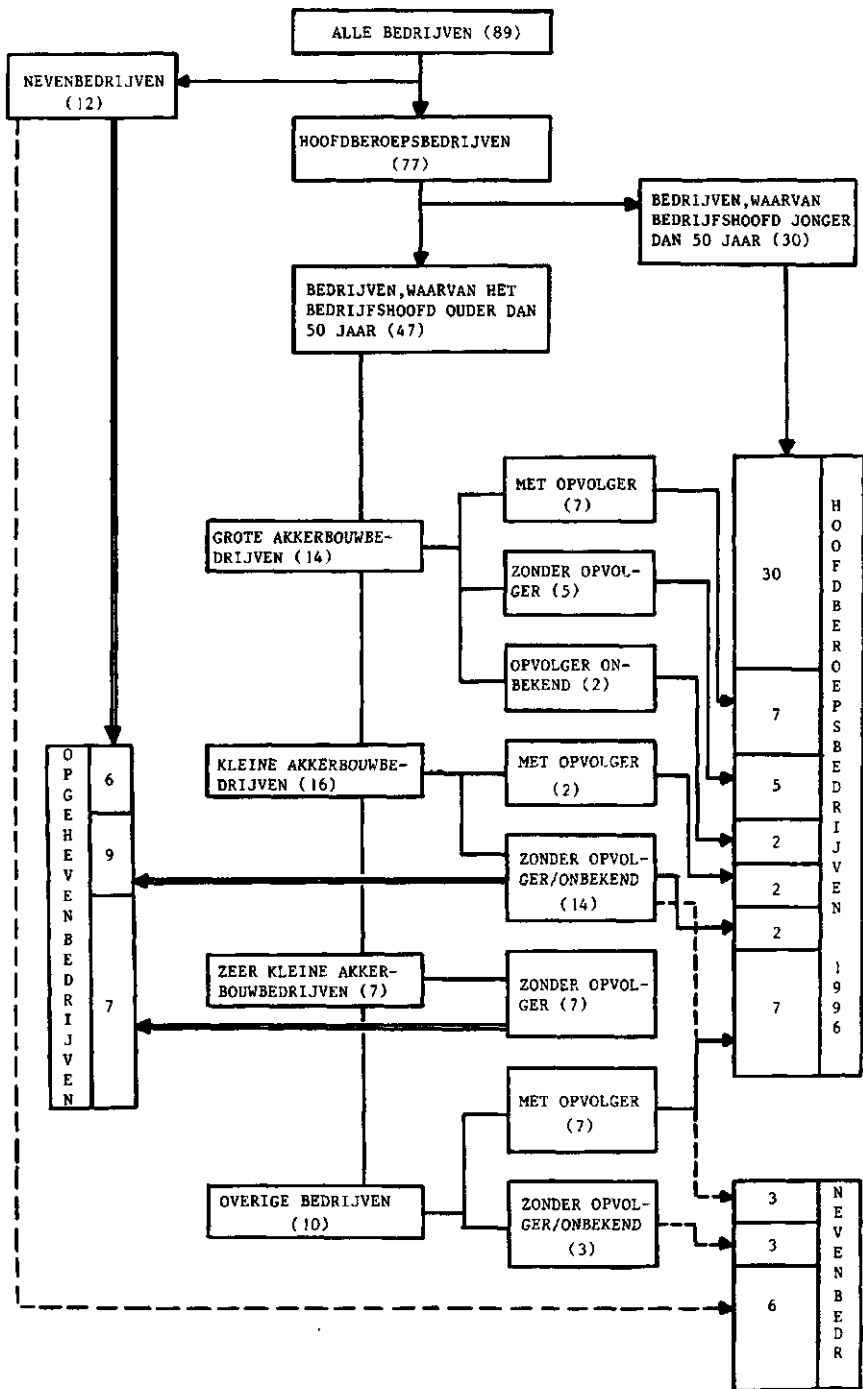
4.3 Ontwikkeling van het aantal bedrijven

De ontwikkeling van het aantal bedrijven in de toekomst is in eerste instantie berekend met behulp van een demografisch model, waarmee een raming wordt gemaakt van de toe- en uittrekking van bedrijfshoofden.

Uittreding vindt plaats door beroepsbeëindiging van oudere bedrijfshoofden (natuurlijk verloop: gaan rusten, ziekte of overlijden) beroepsverandering (kiezen van een ander hoofdberoep) of door overige oorzaken. Toetreding heeft voornamelijk plaats door overdracht van bedrijven bij beroepsbeëindiging (van vader/moeder op zoon/dochter). Bij het bepalen van het aantal bedrijfshoofden, dat de landbouw zal gaan verlaten wegens beroepsbeëindiging spelen de leeftijdsverdeling in 1986 en het beëindigingspatroon in het verleden een belangrijke rol. Of de bedrijven van beroepsbeëindigers in de toekomst als hoofdberoepsbedrijf zullen blijven voortbestaan, hangt onder andere af van de huidige opvolgingssituatie.

Of degenen, die nu als opvolger zijn aangemerkt, ook daadwerkelijk het bedrijf zullen overnemen en als hoofdberoepsbedrijf voortzetten is van verschillende factoren afhankelijk. Een be-

Figuur 4.2 Prognose ontwikkeling aantal bedrijven naar bedrijfstype tot 1996

langrijke rol hierin speelt in het vorige hoofdstuk beschreven reserveringsmogelijkheden. Op bedrijven met slechte continuïteitsvooruitzichten (negatieve besparingen, lage rentabiliteit) is opvolging in veel gevallen financieel niet haalbaar. In deze groep zullen waarschijnlijk minder bedrijven worden voortgezet dan in eerste instantie uit het opvolgingspercentage naar voren komt. Verwacht mag worden dat veel kleine akkerbouwbedrijven na bedrijfsovername niet meer levensvatbaar zijn (zie hoofdstuk 3).

In Odoorn zijn 37 van de 58 akkerbouwers (meer dan 67% akkerbouw) ouder dan 50 jaar. Het overgrote deel van hen zal binnen tien jaar het bedrijf beëindigen danwel overdragen. Veertien van de 37 oudere bedrijfshoofden leidt een groot akkerbouwbedrijf (meer dan 158 sbe). Van de groep van oudere bedrijfshoofden met een groot akkerbouwbedrijf heeft de helft een opvolger. Deze bedrijven zullen naar verwachting in de toekomst blijven voortbestaan (zie hoofdstuk 3). Dit geldt in veel mindere mate voor grote akkerbouwbedrijven zonder opvolger. De gemiddelde bedrijfs-grootte van deze groep is relatief klein (41 ha) en het is twijfelachtig of een gemiddelde bedrijfsomvang van 189 sbe in de toekomst nog voldoende zicht biedt op een rendabele bedrijfsvoering (zie paragraaf 2.6.2). Ook voor bedrijfsovername door vreemden lijkt de bedrijfsomvang te gering. Echter gezien de leeftijd van de bedrijfshoofden (55) zullen deze bedrijven de eerste tien jaar nog als hoofdberoepsbedrijf blijven voortbestaan. Eenzelfde probleem speelt bij de groep van kleine akkerbouwbedrijven met opvolger. Ook hier is het bedrijf in het algemeen onvoldoende groot (31 ha, 143 sbe) voor een rendabele bedrijfsvoering op lange termijn. Wellicht kunnen eventuele opvolgers op deze bedrijven gebruik maken van familiekapitaal of bevoordeling om de bedrijfsovername mogelijk te maken.

Een grote groep kleine akkerbouwers (11) heeft geen opvolger. Deze bedrijven zullen hoogstwaarschijnlijk door opheffing danwel beroepsverandering in 1996 niet meer tot de groep van hoofdberoepsbedrijven behoren. De lage rentabiliteit van kleine akkerbouwbedrijven in het algemeen naast de hoge gemiddelde leeftijd (60) en de te kleine bedrijfsomvang (26 ha, 113 sbe) in het bijzonder, heeft tot gevolg dat veel kleine akkerbouwbedrijven zonder opvolger na bedrijfsbeëindiging niet als hoofdberoepsbedrijf zullen worden voortgezet. Hetzelfde geldt voor alle zeer kleine akkerbouwbedrijven (7), die gezien de gemiddelde leeftijd van het bedrijfshoofd (62) en de kleine omvang (16 ha, 54 sbe) niet lang meer zullen blijven voortbestaan.

De tien overige hoofdberoepsbedrijven, waaronder veel melkveebedrijven, zullen naar verwachting voor het merendeel wel worden voortgezet. De meeste oudere bedrijfshoofden op deze bedrijven hebben een opvolger en zijn van voldoende omvang (231 sbe) om de continuïteit de eerstkomende tien jaar te waarborgen (zie figuur 4.2). Dit resulteert voor de komende tien jaar in een afname van het aantal hoofdberoepsbedrijven met bijna 30% tot 55 in 1996 (zie ook slotopmerkingen).

Gezien de leeftijdsopbouw van de nevenberoepers (50% is ouder dan zestig jaar) en de afname van het aantal nevenbedrijven in de afgelopen vijf jaar (-43%) mag ook voor de periode tot 1996 een forse omkrimping van de huidige groep bedrijven worden verwacht. Hier staat tegenover dat een aanzienlijk aantal voormalig hoofdberoepsbedrijven de groep van nevenberoepsbedrijven zal aanvullen. Het totale aantal nevenbedrijven zal als gevolg hiervan tot 1996 waarschijnlijk ongeveer gelijk blijven.

Tabel 4.1 Ontwikkeling aantal bedrijven 1981 - 1996

Jaar	Hoofdberoepsbedrijven	Nevenberoepsbedrijven	Totaal
1981	84	21	105
1986	77	12	89
1996	55	12	67

4.4 Cultuurgrond en verdeling van bedrijven naar oppervlakte

De afgelopen vijf jaar verminderde de beschikbare oppervlakte cultuurgrond van de geregistreerde bedrijven in het gebied met bijna 100 ha (0,7% per jaar). Uit informatie van de gemeente. Odoorn blijkt dat - afgezien van de voor Rijksweg 34 gereserveerd 35 ha -, in de eerstkomende tien jaar nauwelijks cultuurgrond aan de landbouw wordt onttrokken.

De zestien hoofdberoepsbedrijven en zes nevenbedrijven, die naar verwachting zullen worden opgeheven hebben nu ongeveer 370 ha in gebruik. De meeste hoofdberoepsbedrijven, die binnen tien jaar veranderen in nevenbedrijven, zullen tot 1996 geleidelijk aan grond afstoten. De totale hoeveelheid cultuurgrond van verdwenen (opgeheven en beroepsverandering) bedrijven, die door gecontinueerde bedrijven eventueel kan worden gebruikt voor vergroting, bedraagt naar schatting ongeveer 400 ha. Daarnaast zal

Tabel 4.2 Ontwikkeling van de oppervlakte cultuurgrond

Beroepsgroep	Oppervlakte in ha			Percentage		
	1981	1986	1996 1)	1981	1986	1996 *)
Hoofdberoepsbedrijven	2.796	2.770	2.680	95	97	96
Nevenbedrijven	157	87	100	5	3	4
Alle bedrijven	2.953	2.857	2.780	100	100	100

*) Raming.

door bedrijfsverkleining van gecontinueerde bedrijven ook nog een geringe hoeveelheid grond voor bedrijfsuitbreiding beschikbaar komen. Geen rekening is gehouden met grondtransacties over de grenzen van het gebied heen.

Niet alle grond van opgeheven en/of verkleinde bedrijven komt voor bedrijfsvergroting beschikbaar. In de afgelopen vijf jaar bleef + 10% van de cultuurgrond van opgeheven bedrijven in gebruik bij niet meer door de landbouwtelling geregistreeerde bedrijven. Voor de periode tot 1996 zou een soortgelijke ontwikkeling tot gevolg hebben dat + 35 ha aan de landbouw wordt onttrokken. Daarnaast zal het rijk een geringe hoeveelheid cultuurgrond onteigenen voor de aanleg van Rijksweg 34 (+ 35 ha). Gezien het groeipatroon van de gecontinueerde bedrijven binnen de verschillende produktieomvang- en leeftijdsklassen in het verleden mag worden verwacht dat het grootste deel van het resterende grond zal worden verworven door grote akkerbouwbedrijven (+ 250 ha) en overige (melkvee) bedrijven (+ 110 ha).

4.5 Grondgebruik en bouwplan

De ontwikkeling van het toekomstige grondgebruik is voor het Veenkoloniale Odoorn moeilijk te voorspellen. Naar verwachting zal het areaal bouwland tot 1996 licht afnemen (-3%). Gezien de in voorgaande paragrafen beschreven onzekerheden ten aanzien van de afzet van suiker en zetmeel is het saldo en daarmee de continuïteit van de fabrieksaardappel- en suikerbietenteelt moeilijk in te schatten. Vooralsnog wordt in deze verkenning uitgegaan van een tot 1996 in hoofdzaken ongewijzigd subsidie-beleid voor suiker en zetmeel. Wel moet rekening worden gehouden met dalende quota. Naar verwachting zal de afnemende vraag naar deze twee produkten de verwerkende industrie dwingen haar volledig gesubsidieerde (A)-quota te verlagen. Het saldo van de totaal geleverde hoeveelheden suikerbieten en fabrieksaardappels zal als gevolg hiervan lager zijn dan in de afgelopen vijf jaar.

Een andere belangrijke factor voor het toekomstig grondgebruik is de hoge ziektedruk. In paragraaf 3.3.2 is reeds aangegeven dat de overheid haar gewasbeschermingsbeleid ten aanzien van de intensieve aardappelteelt wil verscherpen. De Plantenziektenkundige Dienst heeft in dit kader voorgesteld meer gebruik te maken van "werkelijk" resistente rassen 1) hetgeen grondontsmetting overbodig en derhalve economisch onaantrekkelijk zou maken. Voor fabrieksaardappelen zou het om en om gebruik van werkelijk resistente rassen voldoende zijn om de besmetting op een acceptabel niveau te houden, waarbij geleidelijk aan geen grondontsmetting meer nodig is. Veel ingrijpender zijn de voorstellen van het Consultantschap in Algemene Dienst voor de Gewasbescherming, dat

- 1) Resistentie waarbij de aaltjespopulatie na enige jaren een laag, schadevrij niveau zal bereiken.

pleit voor een verplichte verruiming van het bouwplan tot één op vijf gekoppeld aan een door de overheid op gang gebracht saneringsproces ter vergroting van de gemiddelde bedrijfspervlakte.

In deze verkenning wordt rekening gehouden met een meer frequent gebruik van (werkelijk) resistente rassen, als voorlopige oplossing voor de milieu- en ziekteproblemen in deze regio. Op lange termijn lijkt een verplichte bouwplanverruiming en daarmee een mogelijke verschuiving van de fabrieksaardappelteelt in de zuidelijke richting niet onwaarschijnlijk.

Uit de bovenbeschreven ontwikkelingen kan worden afgeleid dat het zwaartepunt van het bouwplan in Odoorn minder dan voorheen op de hakvruchten zal komen te liggen. Hoe snel de daling van het areaal fabrieksaardappels zich zal voltrekken is, gegeven het verwachte gewasbeschermings- en subsidiebeleid, afhankelijk van twee factoren. Wanneer akkerbouwers in Odoorn hun bedrijf aanzienlijk kunnen uitbreiden is het handhaven van een nauw bouwplan (één op twee-teelt) uit inkomensoverweging niet langer direct noodzakelijk. Grotere bedrijven leveren ook met een lager percentage hoog renderende gewassen voldoende inkomen om het huidige peil van gezinsbestedingen te handhaven. Daarnaast zal het areaal fabrieksaardappelen sneller teruglopen als de saldi van fabrieksaardappelen en overige gewassen meer op eenzelfde niveau komen te liggen. Met name moet worden gedacht aan een door veredeling verbeterde oogstzekerheid van de erwenteelt. Hiermee is het wellicht mogelijk het saldo van de erwenteelt tot op een ten opzichte van fabrieksaardappels concurrerend niveau te verhogen.

Het lijkt echter niet waarschijnlijk dat het areaal erwten in hetzelfde tempo als in het verleden zal blijven doorgroeien omdat de EG een forse uitbreiding van de erwenteelt niet kan financieren. Vooralsnog wordt daarom uitgegaan van een geleidelijke toename van het erwtenareaal ten koste van vooral het areaal granen. Het areaal snijmais dat de afgelopen vijf jaar met bijna 40%

Tabel 4.3 Bouwplanontwikkeling 1981-1996 op hoofdberoepsbedrijven, procentuele aandelen

Gewas	Jaar		
	1981	1986	1996
Granen	20	13	14
Suikerbieten	27	28	26
Fabrieksaardappels	48	42	38
Snijmais	5	7	7
Erwten en overige gewassen	-	10	15
Totaal	100	100	100
Totaal ha	2.466	2.466	2.440

toenam, zal zich, gezien het ruime ruwvoeraanbod binnen het gebied en de lage snijmaisprijzen, niet verder uitbreiden.

Samengevat mag worden verwacht dat het areaal fabrieksaardappelen in Odoorn geleidelijk aan zal teruglopen. Ook voor de suikerbietenteelt mag worden aangenomen dat het areaal licht zal afnemen. De op deze wijze ontstane ruimte in het bouwplan zal bij gebrek aan hoogrenderende gewassen worden opgevuld met erwten en eventueel granen (rogge, haver) ter verbetering van de bodemstructuur.

4.6 Omvang van de produktietakken

De in voorgaande paragrafen beschreven ontwikkelingen in de produktietakken is samengevat in tabel 4.4. De totale produktieomvang akkerbouw zal door kleinere quota voor fabrieksaardappels en suikerbieten waarschijnlijk een lichte daling ondergaan. In paragraaf 4.5 is aangegeven dat het percentage hakvruchten in het

Tabel 4.4 De ontwikkeling van de produktieomvang op hoofdberoepsbedrijven in sbe

Produktietak	1981	1986	1996 raming	Index 1986 (1981=100)	Index 1996 (1986=100)
Akkerbouw	11.335	11.307	9.800	100	87
Rundveehouderij	2.726	2.635	2.200	97	83
Overig	413	472	500	114	106
Totaal	14.474	14.414	12.500	100	87

bouwplan zal afnemen. Dit betekent dat de produktieomvang per ha bouwland met bijna 10% daalt. Hetzelfde geldt voor de produktieomvang per ha grasland. Door verlaging van de (melk)quota mag worden verwacht dat bij een praktisch gelijk blijvend areaal voedergewassen 1) de produktieomvang rundveehouderij per ha grasland naar schatting met +15% zal dalen. Dit is voornamelijk het gevolg van de geraamde melkproduktie per koe, die waarschijnlijk in 1996 ongeveer 6300 kg zal bedragen (5500 kg in 1985).

1) Hierbij is rekening gehouden met grondaankoop door gecontinueerde melkveebedrijven.

4.7 Ontwikkeling bedrijfsomvang en bedrijfsoppervlakte naar type tot 1996

Zoals in paragraaf 4.3 is aangegeven, zal het aantal akkerbouwbedrijven in Odoorn tot 1996 sterk afnemen. Naar verwachting zal het aantal kleine akkerbouwbedrijven dalen van 22 in 1986 tot 10 in 1996. De verdwenen bedrijven hebben een ouder bedrijfshoofd (ouder dan 50 jaar) zonder opvolger en zijn veelal te klein om (op een winstgevende wijze) te worden voortgezet.

Tabel 4.5 Ontwikkeling bedrijfsomvang en bedrijfsoppervlakte op hoofdberoepsbedrijven 1986-1996

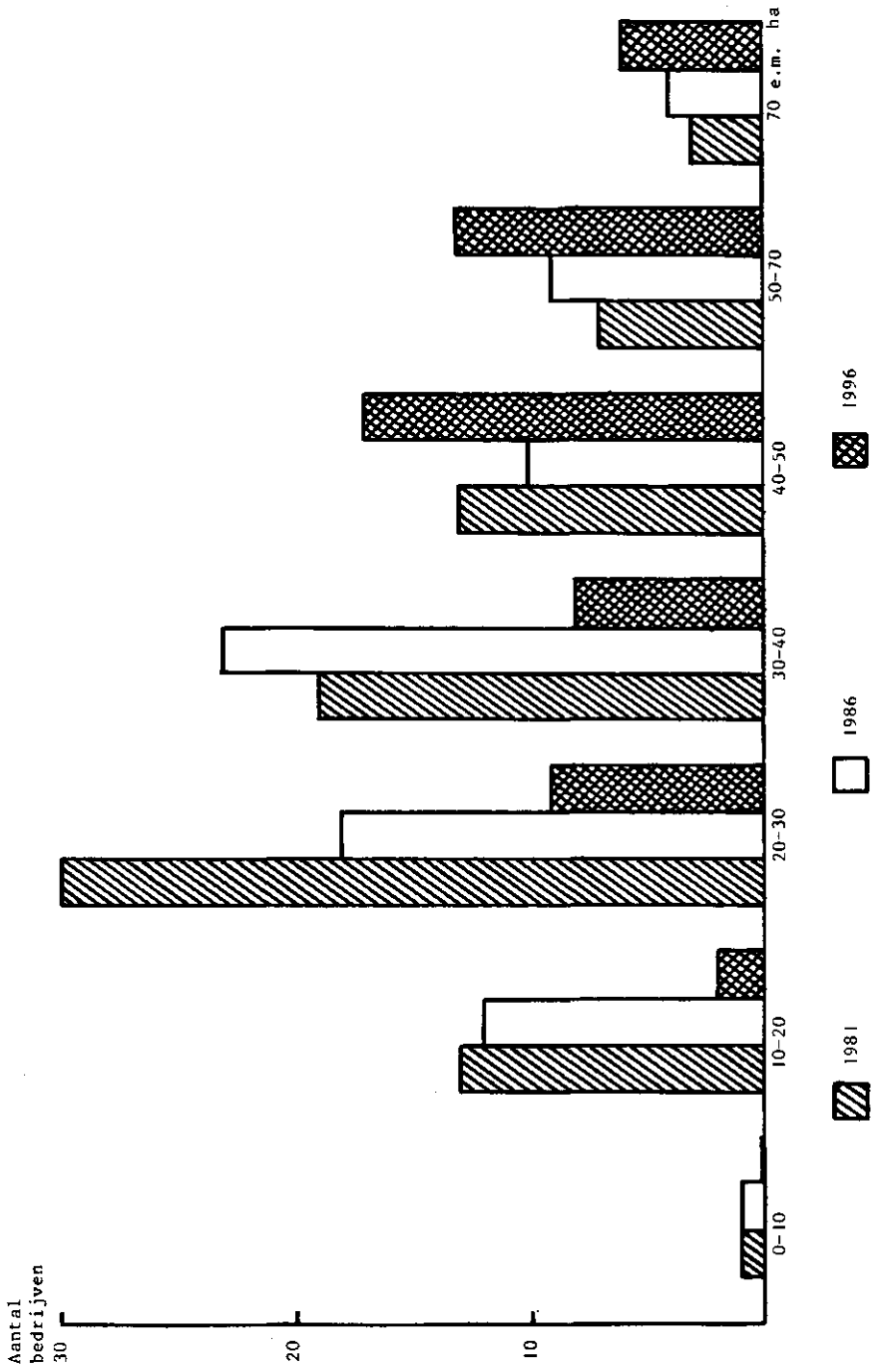
Bedrijfstype 1)	Aantal bedrijven		Sbe/bedrijf		Ha/bedrijf	
	1986	1996	1986	1996	1986	1996
Grote akkerbouwbedrijven	28	27	242	250	51	61
Kleine akkerbouwbedrijven	22	11	115	120	26	31
Zeer kleine akkerbouwbedrijven	8	1	55	40	16	13
Totaal akkerbouwbedrijven	58	39	168	208	37	51
Overige hoofdberoepsbedrijven	19	16	245	260	34	44
Totaal hoofdberoepsbedrijven	77	55	187	223	36	49

1) De bedrijfstypering van akkerbouwbedrijven is in deze tabel identiek aan de typering in 1986 (zie bijlage 1).

Op akkerbouwbedrijven en overige bedrijven zal de gemiddelde bedrijfsoppervlakte de komende tien jaar naar verwachting met 14 respectievelijk 10 ha worden uitgebreid. Deze groei van de bedrijfsoppervlakte is groter dan in het verleden. Naar verwachting zal door het grote aantal opgeheven bedrijven tot 1996 jaarlijks meer grond worden aangeboden dan in de afgelopen periode het geval was. Dit leidt waarschijnlijk tot lagere grondprijzen, hetgeen tot gevolg heeft dat de gecontinueerde bedrijven mogelijk meer in grond investeren.

Figuur 4.3 laat zien dat alleen het aantal bedrijven met meer dan 40 ha tot 1996 nog zal toenemen. Het betreft hier voornamelijk grote akkerbouwbedrijven met een bedrijfsomvang die naar verwachting voldoende zal zijn voor het op peil houden van de gezinsbestedingen.

Figuur 4.3 Ontwikkeling bedrijfsoppervlakte 1981-1996

5. Slotopmerkingen

Uit de bedrijfseconomische beschouwing en de toekomstverkenning wordt duidelijk dat voor Odoorn in de naaste toekomst rekening moet worden gehouden met een sterke daling van het aantal hoofdberoepsbedrijven. Voor een belangrijk deel kan deze ontwikkeling worden verklaard uit de knelpunten van het Veenkoloniale akkerbouwbedrijf in zijn algemeenheid. Het gemiddelde Veenkoloniale akkerbouwbedrijf is te klein. Zelfs met een groot aandeel (zwaar) gesubsidieerde marktordeningsprodukten in het bouwplan, is het niet in staat voldoende te reserveren om het voortbestaan op lange termijn (continuïteit) zeker te stellen. Bedrijven in andere delen van het land zouden bij een gelijke bedrijfsoppervlakte al veel eerder uit de landbouw verdwenen zijn. In het verleden kon kostenstijging worden gecompenseerd door vergroting van de bedrijfsoppervlakte, meer kg-opbrengst per ha en een intensiever bouwplan (het verhogen van het aandeel hakvruchten). Echter nu blijkt dat vooral het aandeel fabrieksaardappelen een biologische grens kent, komen veel, vaak kleine, akkerbouwbedrijven in moeilijkheden. Voor Odoorn speelt daarbij nog dat de zandgronden droogtegevoeliger zijn waardoor de kg-opbrengsten fabrieksaardappelen en suikerbieten in het algemeen op een lager niveau liggen dan in de Veenkoloniën. Zelfs in hoogproduktieve jaren leveren deze gronden lagere kg-opbrengsten dan het Veenkoloniale gemiddelde.

Daarnaast is onzeker of suikerbieten en fabrieksaardappelen (gezamenlijk 73% van het bouwplan in Odoorn) in de toekomst door EG-subsidies blijven afgeschermd tegen de in wezen veel goedkopere substituten respectievelijk isoglucose/asparthaam en maïszetmeel. Verwerkende industrieën als AVEBE en Suikerunie houden in hun jaarverslagen al rekening met minder EG-steun. AVEBE spreekt van diversificatie binnen de grondstofvoorziening, als zij in het buitenland proeffabrieken voor tarwezetmeel en tapiocazetmeel aankondigt en Suikerunie wil haar concurrentiekracht ten opzichte van de isoglucoses en asparthaam verbeteren met inuline uit aardperen, waarvan nog maar moet worden afgewacht of het saldo hiervan even hoog is als dat van fabrieksaardappelen.

Samengevat mag worden verwacht dat het aantal akkerbouwbedrijven in Odoorn de komende tien jaar aanzienlijk zal gaan dalen. Of de gemiddelde bedrijfsoppervlakte van gecontinueerde akkerbouwbedrijven (51 ha) ook voldoende bestaanszekerheid op langere termijn biedt, is hoogst twijfelachtig. Dit is in belangrijke mate afhankelijk van de vorm waarin eventuele nieuwe suiker- en zetmeelregelingen aan de geslonken financiële middelen van de EG worden aangepast. Daarnaast is het wenselijk dat de verkaveling en ontsluiting door landinrichting worden aangepast aan de moderne oogsttechnieken, zodat enerzijds door kostenverlaging de rentabiliteit wordt verbeterd en anderzijds het gebied een voldoende concurrerende grondstofleverancier blijft voor de zoetstof- en zetmeelindustrie.

Literatuur

Aukema, drs. S. en drs. J. Overgaauw,
De financiële positie van de landbouw,
Den Haag, LEI-publicatie PR 12-79/80 - 85/86.

AVEBE,
Jaarverslagen 1985 en 1986,
Veendam, 1986/1987.

Commissie van de Gemeenschappen,
Goedkopere grondstoffen voor de Europese industrie: suiker en
zetmeel,
Brussel, Groen Europa, nr. 21, 1987.

Centrale Landinrichtingscommissie,
Zienswijze landinrichtingsgebied Odoorn,
Utrecht, 1985.

Dekker, ir. P.H.M.,
Semi-bladloze rassen de toekomst in de erwenteelt?
PP Magazine, 1986.

Doorgeest, M.,
De teelt en veredeling van aardpeer,
Wageningen, Doctoraalscriptie, LUW, 1986.

Douma, ing. B.E. en drs. K.J. Poppe,
Akkerbouw 1985,
Den Haag, Periodieke LEI-publicatie PR 5-85, 1987.

Draisema, ir. M. en E. Bouma,
Bedrijfs grootte en economisch rendement in de Veenkoloniale ak-
kerbouw,
Den Haag, LEI-publicatie 3.75, 1970.

Garming, ir. R.W. en ir. L.M.E.N. Prompers,
Veenkoloniën, een sociaal- en bedrijfseconomische studie van de
landbouw in de Veenkoloniën,
Den Haag, LEI Interne Nota 198, 1974.

Klugkist, J.,
Europees suikerbeleid is een ramp voor tientallen ontwikkelings-
landen,
Spil, 1987.

Literatuur (le vervolg)

LEI,
Bedrijfsuitkomsten in de landbouw,
Den Haag, LEI-publicatie PR 11-78/80 - 85/86.

LEI,
Landbouwcijfers 1986
Den Haag, 1987.

LEI,
De Veenkoloniale akkerbouw en de fabrieksaardappelteelt, een bundel artikelen over ontwikkelingen en perspectief,
Den Haag, LEI-publicatie 3.96, 1984.

NRLO,
Gewassen in het kader van bouwplanverruiming in de akkerbouw
(discussienota), 1984.

Pepping, H.,
Problemen en perspectieven van akkerbouwbedrijven in de Veenkoloniën,
Groningen, Stageverslag HLS-Groningen, 1980.

Poppe, K.J.,
Van bedrijfsuitkomsten tot financiële positie,
Den Haag, LEI PR 13 85/86.

Post, J.H. en andere,
Agribusinesscomplexen in Nederland,
Den Haag, LEI-onderzoekverslag 32, 1987.

Prins, H. en H. Dröge,
Akkerbouw 1980.
Den Haag, LEI-publicatie 3.109, 1981.

Rijk, P.J.,
Nieuwland, sociaal-economische verkenning van de landbouw in een gedeelte van het herinrichtingsgebied De Veenkoloniën,
Den Haag, LEI Interne Nota 261, 1981.

Europees suikerbeleid is een ramp voor tientallen ontwikkelingslanden,
Spil.

Suikerunie jaarverslag 1986,
Breda 1987.

Literatuur (2e vervolg)

Tjoonk, L.,
De land- en tuinbouw in Drenthe 1980 - 1990,
Den Haag, LEI-mededeling 363, 1987.

Veer, J. de,
Bedrijfsuitkomsten, inkomen en continuïteit in de landbouw,
Den Haag, 1977, Jaarverslag, LEI 1977.

Bijlagen

Bijlage 1 Toelichting op enige veel gebruikte termen

1. Basisgegevens

Voor de samenstelling van dit rapport is gebruik gemaakt van gegevens uit de metellingen van de landbouw. Deze gegevens hebben betrekking op alle geregistreerde bedrijven (met produktieomvang van meer dan 10 sbe en bedrijfsgebouwen binnen het studiegebied) en op de cultuurgrond die zij in gebruik hebben. Omdat de indeling in beroepsgroepen afwijkt van die in de landbouwtellingen zijn alleen de gegevens van alle bedrijven vergelijkbaar met die van andere gebieden.

2. Telplichtige geregistreerden

De bij de districtbureauhouders in de administratie opgenomen personen die een agrarisch bedrijf hebben met een omvang van minstens 10 standaardbedrijfs-eenheden.

3. Beroepsgroepen

Op basis van in het gebied verkregen informatie zijn de bedrijven ingedeeld naar beroepsgroepen. Daardoor wijkt de beroepsindeling voor Odoorn af van die in de landbouwstatistiek. Vergelijkingen kunnen alleen betrekking hebben op het totaal van hoofdberoepsbedrijven.

Hoofdberoepsbedrijven = A + B-bedrijven:

- A: het bedrijfshoofd besteedt zijn arbeidstijd geheel aan het eigen bedrijf;
- B: meer dan de helft van de arbeidstijd wordt aan het eigen bedrijf besteed, tevens heeft het bedrijfshoofd een nevenberoep.

Nevenbedrijven = C, D en S-bedrijven:

- C: minder dan de helft van de arbeidstijd wordt aan het eigen bedrijf besteed;
- D: rustende agrariërs of rustende niet-agrariërs met grondgebruik;
- S: speciale dan wel afwijkende bedrijven.

4. Oppervlakte gemeten maat en kadastrale maat.

- Gemeten maat

Onder gemeten maat wordt de oppervlakte beteembare grond verstaan, inclusief paden en voren die voor de teelt noodzakelijk zijn.

- Kadastrale maat

De kadastrale maat omvat:

- de oppervlakte cultuurgrond; gemeten maat;
- de wegen en sloten van maximaal 4 meter breed, die de beteelde oppervlakte doorsnijden of begrenzen;
- houtwallen langs percelen van maximaal 4 meter breed.

5. Standaardbedrijfseenheden

Een standaardbedrijfseenheid (sbe) is een eenheid waarin de omvang van een agrarisch bedrijf en van de afzonderlijke produktinrichtingen binnen een bedrijf wordt uitgedrukt. Een sbe komt overeen met een bepaald bedrag aan toegerekende kosten in een basisperiode bij een doelmatige bedrijfsvoering en onder normale omstandigheden (zie voor uitgebreidere toelichting bijlage 2).

Voornaamste gewassen en dieren

Gewassen	Sbe per ha	Dieren	Sbe per dier
	1981		1981
Fabrieksaardappels	4,2	Melkkoeien	2,55
Suikerbieten	7	Jongvee	0,8
Wintertarwe	3	Mestvee	0,6
Erwten	2,5	Mestkalveren	0,3
Snijmais	3,5	Mestvarkens	0,15
Grasland	1,1	Opfokzeugen	0,15
		Fokzeugen	1,15

6. Grootvee-eenheden

Een grootvee-eenheid (gve) komt overeen met de netto-energiebehoefte van een volwassen melkkoe van 550 kg levend gewicht met een dagproductie van 15 kg melk met 4% vet. Het veebestand wordt daarbij als volgt omgerekend: 1 koe = 1 gve, 1 stuk jongvee = 0,4 gve, 1 stuk mestvee = 0,7 gve, 1 paard ouder dan 2 jaar = 1,0 gve, 1 schaap = 0,1 gve.

7. Bedrijfstypen

Voor de indeling in bedrijfstypen is per bedrijf het aantal standaardbedrijfseenheden (sbe) berekend voor de akkerbouw, de rundveehouderij, de tuinbouw takken en de intensieve veehouderij. Afhankelijk van het percentage sbe dat per bedrijf voor deze onderdelen werd gevonden, zijn de hoofdberoepsbedrijven ingedeeld in "bedrijfstypen". Onderscheiden zijn:

- 1) grote akkerbouwbedrijven: meer dan 80% akkerbouw en groter dan 158 sbe;
- 2) kleine akkerbouwbedrijven: meer dan 67% akkerbouw, 80-158 sbe;
3. zeer kleine akkerbouwbedrijven: meer dan 67% akkerbouw en minder dan 80 sbe.

Voor 1981 ligt de grens tussen grote en kleine akkerbouwbedrijven niet op 158, maar op 143 sbe.

8. Bedrijfsresultaten (zie ook figuur B.1).

- Arbeidsopbrengst van de ondernemer:
netto-overschot c.q. ondernemersoverschot vermeerderd met berekende loon van de ondernemer.
- Arbeidsopbrengst van het bedrijf:
netto-overschot op pachtbasis vermeerderd met het berekende loon van de ondernemer en zijn (haar) gezinsleden en het betaalde loon aan eventuele werknemers.
- Netto-overschot, ondernemersoverschot:
het verschil tussen de totale bedrijfsopbrengsten en de totale bedrijfskosten, waarbij de beloning voor bedrijfsleiding niet als kostenpost in aanmerking is genomen. Indien de kosten worden berekend op pachtbasis (landbouw) wordt het verschil aangeduid als netto-overschot (pb); bij berekening op basis van werkelijke eigendom/pachtverhoudingen (tuinbouw) als ondernemersoverschot.

Bijlage 1 (2e vervolg)

- **Pachtbasis (pb):**
uitgangspunt voor de berekening van de rentabiliteit van landbouwbedrijven, waarbij voor alle kosten van grond en gebouwen (ongeacht de feitelijke eigendom/pachtverhouding) van een bruto-pacht in rekening is gebracht zoals die geldt voor vergelijkbare pachtbedrijven.
- **Rentabiliteit van het eigen vermogen:**
verhouding tussen de opbrengst van het vermogen en de omvang van het vermogen.
- **Besparingen:**
bestedbaar inkomen voor het gezin en bedrijf minus de totale gezinsbestedingen.
- **Spaarquote:**
deel van besteedbaar inkomen wat gespaard is.
- **Factorkosten:**
kosten, die in rekening zijn gebracht voor de op het bedrijf aangewende hoeveelheden grond (netto pacht), arbeid en kapitaal. Per bedrijf zijn de factorkosten (zie figuur B1) berekend als de som van:
 1. totale arbeidskosten;
 2. rente werktuigen, marktbaar gewassen, voedergewassen, vee en pachtersinvesteringen;
 3. 45% van het werk door derden (exclusief gewasbeschermingsmiddelen);
 4. 60% van betaalde en/of berekende pacht (plus eventuele correctie van familiepacht, maar exclusief rente en afschrijving pachtersinvestering).
- **Non-factorkosten:**
alle kosten, die niet onder de factorkosten vallen.

Figuur 1 Netto-overschot en arbeidsopbrengst op pachtbasis

		Netto-overschot op pachtbasis	Arbeids- opbrengst onder- nemer (p.b.)	Arbeids- opbrengst bedrijf (p.b.)	Netto- over- schot (p.b.)
OP- BRENG- STEN	arbeid	ondernemer (bar.)			Bewer- kings- kosten
		gezinsleden (ber.)			
		werknemers (b.)			
		werk door derden (b.)			
	machines en werktuig.	onderhoud e.d. (b.)			
		afschrijving (ber.)			
		rente (ber.)			
		veevoer (b.)			
		meststoffen (b.)			Niet- bewer- kings- kosten (p.b.)
	grond en gebouwen (p.b.)	bruto-pacht (b.)			
		bruto-pacht 1) (ber.)			
	overige kosten	rente pachters- investerings (ber.)			
afschrijving pachters- investerings (ber.)					
klein onderhoud gebouwen (b.)					
rente levende invent.+ omlopend kapitaal (ber.)					
	zaai-zaad en pootgoed (b.)				
	div. overige kosten (b.)				

p.b. = pachtbasis; b. = betaald; ber. = berekend

1) Bij eigendom van grond en gebouwen de bruto-pacht van vergelijkbare gepachte bedrijven excl. pachtersinvesterings.

Figuur 2 Netto-overschot en factoropbrengst op pachtbasis

		Netto-overschot op pachtbasis	Netto-overschot (p.b.)	Factor-opbrengst
OP- BRENG- STEN	arbeid	ondernemer (ber.)	factor- kosten (p.b.)	of
		gezinsleden(ber.)		
		werknemers (b.)		
		werk door derden (45%) (b.)		netto-
	mach. en werktuig.	rente (ber.)		toege-
	grond	bruto-pacht(60%)(b.) 1)		voegde
	en	bruto-pacht(60%)(ber.)1)		
	gebouwen (p.b.)	rente pachters-investeringen (ber.)		waarde
	overige kosten	rente levende invent. + omlopend kapitaal(ber.)		(p.b.)
		werk door derden (55%) (b.)		niet- factor- kosten (p.b.)
machines en werktuig.	onderhoud e.d. (b.)			
	afschrijving (ber.)			
	veevoer (b.)			
	meststoffen (b.)			
grond	bruto-pacht(40%)(b.)			
en	bruto-pacht(40%)(ber.)			
gebouwen (p.b.)	afschrijving pachters-investeringen (ber.)			
	klein onderhoud gebouwen (b)			
overige kosten	zaaizaad en pootgoed(b.)			
	div.overige kosten (b.)			

p.b. = pachtbasis ; b = betaald ; ber. = berekend

1) 60% van betaalde bruto-pacht of, bij eigendom van grond en gebouwen 60% van bruto-pacht van vergelijkbare gepachte bedrijven (zie de toelichting op regel 142).

Figuur 3 Ondernemers-overschot op basis van de werkelijke verhouding ten aanzien tot pacht en eigendom van grond en gebouwen

		Ondernemersoverschot		
OP- BRENG- STEN	Arbeid	ondernemer	(ber.)	
		gezinsleden	(ber.)	
		werknemers	(b.)	
	Werk door derden		(b.)	
	machines en werktuig.	onderhoud e.d.	(b.)	
		afschrijving	(ber.)	
		rente	(ber.)	
	veevoer		(b.)	
	meststoffen		(b.)	
	grond en gebouwen	bruto-pacht		(b.)
		rente 1)		(ber.)
		afschrijving gebouwen 2)		(ber.)
		overige eigenaarslasten 3)		(b.)
		rente pachters-investeringen		(ber.)
afschrijving pachters-investeringen		(ber.)		
klein onderhoud gebouwen		(b.)		
rente levende invent.+ omlopend kapitaal		(ber.)		
overige kosten	zaai- en pootgoed		(b.)	
	div. overige kosten		(b.)	

b. = betaald; ber. = berekend

- 1) Rente van geïnvesteerd vermogen in grond en gebouwen in eigendom, exclusief pachtersinvesteringen.
- 2) Gebouwen in eigendom, exclusief pachtersinvesteringen.
- 3) Verzekering, grond- en waterschapslasten enz. van grond en gebouwen in eigendom.

Bijlage 2 Toepassing van het begrip standaardbedrijfseenheden

De relatieve betekenis van een bedrijf of een produktietak kan in economische opzichten worden uitgedrukt in standaardbedrijfseenheden. Een sbe staat voor een bepaalde gestandaardiseerde hoeveelheid toegevoegde waarde. Onder invloed van economische en technische factoren ontwikkelt de toegevoegde waarde per dier of per hectare gewas zich in de verschillende produktietakken echter niet gelijk. Daardoor geven de in een bepaald basisjaar berekende verhoudingsgetallen, na verloop van tijd geen zuiver beeld meer van de relatieve economische betekenis van verschillende produktietakken of bedrijfsonderdelen. Dit is een reden om de sbe-normen periodiek te herzien. Een en ander heeft consequenties voor vergelijkingen (van bijvoorbeeld een bepaalde produktietak) in de tijd. De verschillen in produktieomvang, tussen twee jaren, waarbij dezelfde sbe-normen zijn aangehouden geven namelijk wel een redelijke indruk van de verandering in het produktievolume, maar niet van de verandering in de netto toegevoegde waarde. Om dit laatste te kunnen bepalen moeten sbe-normen worden gehanteerd, die zijn ontleend aan de bedrijfsresultaten in de betreffende peiljaren.

Bij de vooruitberekening naar 1996 is uitgegaan van de nu geldende sbe-normen. Er wordt dus verondersteld dat de toegevoegde waarde per eenheid produkt zich in de verschillende produktietakken in eenzelfde richting en tempo zal ontwikkelen. Het is vrijwel uitgesloten dat dit werkelijk het geval zijn zijn. Maar het is ook niet mogelijk in te schatten welke verhoudingen dan wel in 1996 mogen worden verwacht. Daarvoor zijn de ontwikkelingen op het gebied van prijzen en produktiviteit te onzeker.

Bijlage 3 Landbouwkundige aspecten van de nader geanalyseerde gewassen

Gewas	Teeltareaal ha (1983) groei 6)	"Referentie- gewas" voor be- drijfeconomische concurrentie- kracht/beestr. middeleninzet 1)	Bedrijfs- economische currentie- kracht (op basis van saldo)	Relatieve bestrij- dings- middelen- inzet 2)	Knelpunten	
					teelt- tech- niek	oogst op- brengst andere
Aardpeer	0	F	+ ?	-		X
Blaauwzaad	2.400	Wt	+	-		X
Brouwergerst	8.000	Wt	+ -	-		X
Digitalis	100	Wt	+	-	?	X
Hennep	0	Wt	- 5)	-		X
Koolzaad	13.000	Wt	+	0		X
Mariadistel	100	Wt	+	-	?	
Snijzonnebloem	40	Sn	+ + 4)	-	X	X
Suikermais	30-35	Wt A/Sb	+ +	0	X	X
Teunisbloem	700-800	Wt A/Sb	++	-	X	X
Triticale	0	R	+	-	X	X
Vlas	3.500	Wt	+	-		X
(Voer)Erwt	6.500	Wt	+ 3)	0	X	X
(Voer)Veldboom	1.250	Wt	+	0	X	X
- rijpzaad	900	Wt	+ 3)	0	X	X
- goenvoeder	350	Sn	+ +	0	X	X
Vollegroendgroenten (inci. uien)	64.000	Wt	++ 4)	0	X	X

Bron: NRILO 1984.

- 1) A = consumptie-aardappelen; F = fabrieksaardappelen; R = rogge; Sb = suikerbieten; Sn = snijmais; Wt = wintertarwe.
- 2) - = geringer dan bij referentiegewas; 0 = globaal gelijk aan referentiegewas; + = groter dan bij referentiegewas.
- 3) Mede door de geringere oogstzekerheid.
- 4) Relatief arbeidsintensieve teelt.
- 5) Op basis van het saldo voor wintertarwe geen concurrerende prijs als grondstof voor de papierindustrie.
- 6) + = groei; + = enige groei; 0 = stabilisatie; - = afname.